

In dit bulletin worden artikelen en berichten opgenomen met betrekking tot het werkkterrein en de activiteiten van de vereniging, de ingestelde werkgroepen, individuele leden of derden. Een ieder, al dan niet lid van de vereniging, kan ideeën, suggesties en materiaal aanleveren op onderstaand redactieadres. De redactie zal beoordelen of het aangeboden materiaal voor plaatsing in aanmerking komt.

Dit bulletin zal drie keer per jaar verschijnen en wordt gratis aan de leden van de vereniging verstrekt. Voor niet-leden is het bulletin, tegen betaling van f 10,- per exemplaar, verkrijgbaar bij: P. Noord Kloosterstraat 8 9951 CE Winsum

Redactie:

E.C. Bakker-Woortman A.J.M. v.d. Drift
P. Noord J. Stevens
Redactieadres: Hoofdstraat W. 19
9951 AA Winsum, telefoon: 0595 - 44 16 71

Voorzitter

Drs. J. Tersteeg
Westerstraat 31, 9951 EM Winsum,
telefoon: 0595 - 44 24 56

Secretaris

Drs. A. J. Rinzema
Hoofdstraat-W 48 9951 AC Winsum
telefoon: 0595-44 45 93

Penningmeester

W. Lemstra-Wieringa
Wierdaweg 13, 9951 ER Winsum,
telefoon : 0595 - 44 32 03

Algemeen Adjunct

J. Venhuizen
Schepperijlaan 56, 9951 BL Winsum,
telefoon: 0595 - 44 15 74.

Leden

E. C. Bakker-Woortman
Hoofdstraat W. 19, 9951 AA Winsum
telefoon: 0595 - 44 16 71
B. Raangs
Havenstraat 4, 9951 AE Winsum
telefoon: 0595 - 44 19 14
C. de Ranitz
Bellingeweer 10, 9951 AM Winsum
telefoon: 0595-44 19 21
K. J. Wolters
Broekfinne 19, 9223 RL De Wilgen
telefoon: 0512 - 51 75 29

Kosten lidmaatschap: f 30,- per jaar
Bankrelatie : ABN-AMRO Winsum;
Rekening nr. 61 23 36 174
Postbankrekening nr. ABN-AMRO 803935

ISSN 1386-1530

Vormgeving: Jaap Stevens
Druk: Scholma Druk Bedum

Voorwoord

De redactie weet niet hoe het u is vergaan, maar in de zomer van 1783 kon borgbewoner en raadsheer Paulus Laman zijn dierbare Winsum maar node missen ... "zie ik koeijen in de weij, ik denk om de Brake ...", schreef hij weemoedig aan zijn vrouw Harmanna Maria van Iddekinge. Meer hierover kunt u lezen in de rubriek 'Historische figuren' van Piet Noord. Aflevering 6 uit de serie minuutkaarten uit 1828 van Jacques Tersteeg en Kees Wolters brengt de oude terreinen en huizen van 'De Blauwe Borgstede' en 'Het huis de Braak' in beeld. En zo laten de verschillende pennenvruchten zich ook in dit winternummer van ons historisch tijdschrift weer prima combineren. Het centrale thema is ditmaal gewijd aan het wierdenlandschap van museum Wierdenland. Jan Delvigne leidt ons rond door tijd en landschap en vertelt over de visie achter het enige museum dat onze gemeente rijk is. Temidden van dit veranderend wierdenlandschap ligt boerderij Oldenzijl. Jan ten Pas en Jacob Veltman verdiepten zich in de bouw- en bewoningsgeschiedenis, waarbij de Regemorteskaart uit 1643 de vroegste bron van onderzoek vormt.

W.J. de Boer duikt opnieuw in de kerkelijke registers van Bellingeweer en Ranum en brengt gegevens in beeld rond ziekte en overlijden in de 17e en 18e eeuw. De rubriek over het verenigingsleven besteedt aandacht aan 'Het Nut van 't Algemeen'. Tijdens het 75-jarig bestaan, zo'n honderd jaar geleden, mijmerde Winsumer bierbrouwer en voormalig bestuurslid Anthonie Keizer: "... Ja moge Winsums Nut nog eens het eeuwfeest vieren, gesterkt met jeugdig bloed tot heil der Maatschappij ...", andere tijden, niet waar? Een nieuwe serie in ons blad gaat over 'Joods leven in Winsum'. Hierin beschrijft Jan Regtien deze keer de 18e-eeuwse situatie. Verder ging Aad van der Drift voor u op pad en noteerde de bevindingen van molenaar Rias Bakema. Rest ons nog het verenigingsnieuws met een verslag van de lezing van Siemon Reker door Anton Rinzema en het lijstje met nieuw verschenen boeken. Een recept voor de wintervoorraad komt van 'De Volmaakte Hollandse Keuken-Meid'.

Veel plezier met Winshems vijfde jaargang nummer drie. Wij scharen ons vast rond de tafel ... een jubileumnummer in de maak ... én ... 't wordt weer 'aankroepertjesweer' ... kiek, den schoevn wie de stouln wat dichter bie mekoar ...

De redactie

Inhoud

Uit de brieven van Paulus Laman	2
Het wierdenlandschap van museum Wierdenland	4
In gesprek met Rias Bakema	8
Oldenzijl en haar bewoners	10
De minuutplans van de gemeente Winsum van 1828	12
Het Nutsdepartement Winsum	20
Uit de kerkelijke registers van Bellingeweer en Ranum	24
Joods leven in Winsum in de 18e eeuw	27
Actueel: Verslag jaarvergadering 23 mei 2000	30

Uit de brieven van Paulus Laman

Het rijksarchief bezit een aantal bundels met familiebrieven, die veelal een betere kijk geven op het leven van de mens in vroeger tijd, dan tal van officiële stukken. Die brieven zijn vaak geschreven voor slechts twee andere ogen en daarom zijn ze meestal zorgvuldig bewaard gebleven. Zo bevindt zich in het archief van de familie Laman een aantal brieven, die mr. Paulus Laman in 1783 schreef aan zijn vrouw Harmanna Maria van Iddekinge. Laman verbleef in die tijd in Den Haag, waar hij als vertegenwoordiger van de stad Groningen deelnam aan de vergadering der Staten-Generaal. Paulus Laman was de zoon van een stadssecretaris en de kleinzoon van een bekend rechtsgeleerde. Grootvader Laman was een van de vertrouwenspersonen van stadhouder Willem IV en van diens moeder Maria Louise. Ook de Van Iddekinge's namen in de achttiende eeuw in de stadsregering een toonaangevende plaats in.

Verlangen naar De Brake

's Zomers woonde raadsheer Paulus Laman met zijn gezin op het landgoed (borg) De Brake bij Obergum. Dit landgoed had zijn vrouw geërfd van haar tantes Van Nijeveen. Volgens de briefwisseling uit 1783 had Laman het in die tijd in Den Haag niet erg naar zijn zin. In een brief van 11 april schrijft hij weliswaar dat hij zich schikt in de omstandigheden, waarin het de Voorzienigheid behaagde hem te plaatsen, maar ... in de nacht meende hij duidelijk de stem van zijn vrouw te horen. Zij zou geroepen hebben: "Laman, biste boven".

Het aanroepen bij de achternaam en het gebruik van het

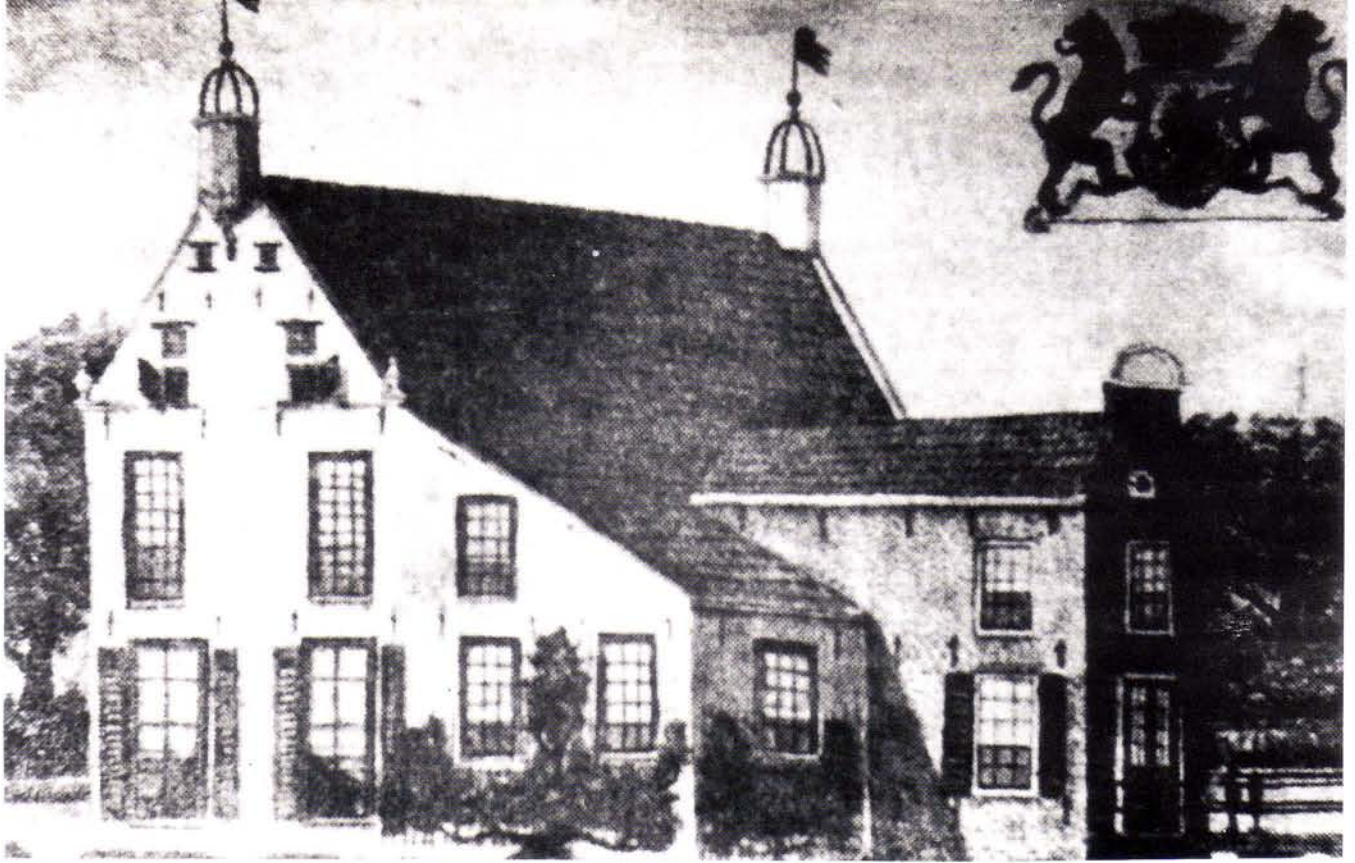
dialect in de hoogste regentenkringen is merkwaardig. Laman schrijft dan verder: "Dit was uw stem, ik sprong op, werd wakker en 't was een droom, ik werd droevig en gemelijk en konde geen slaap meer vinden. Dus siet gij lieve vrouw, dat gij dikwijls bij dage en nagt in mijn gedachten sijt en ik weet niet hoe dat is; dat ik so een wenst van mijn huisgezin heb, geene vermaken hebben eenige invloed op mij; veelal in 't Bos wandelende sijt gij tesamen het voorwerp mijner gedachten; zie ik een hond, ik meen dat het Gello is; hoor ik een klein hondje, dan is het Mopje; zie ik koeijen in de weij, ik denk om de Brake". Laman reisde in die tijd per schip via Harlingen en Amsterdams naar Den Haag en, zoals iedere Groninger in het westen van het land, moest ook hij natuurlijk eerst aan de spraak en aan de mensen wennen. Zo moest de raadsheer, die ook ten stadhuize Gronings sprak, nu de taal van de hofstad leren spreken. De meegenomen knecht bleek ook moeite te hebben om zich in de nieuwe omgeving begrijpelijk uit te drukken. En naast alles wat zich afspeelde bleef het verlangen naar De Brake overheersen ... zo vroeg de Groninger afgevaardigde in zijn brieven bijvoorbeeld telkens naar de stand van de gewassen op het land. Hoe gemoedelijk de heren in Den Haag overigens leefden, mag blijken uit Lamans verzoek aan de heer Quintus om voor hem een zak Turkse bonen en beetwortelzaad mee naar Groningen te nemen.

In de maand juni van dat jaar klaagde mevrouw Laman over zonderlinge rook, die veel schade aanrichtte aan bomen en planten. Maar Overijssel en Drenthe zouden nog zwaarder getroffen zijn, want daar verdorden zelfs de berkebomen onder invloed van de zwaveldamp, die van vulkanische oorsprong zou zijn. Het water in de sloten werd salpeterachtig en zelfs het linnen op de bleek vertoonde bruine roestvlekken.

Op bezoek bij de prins

Reeds op de eerste dag van zijn aankomst had afgevaardigde Laman zijn opwachting weten te maken bij de stadhouderlijke familie. Het eerste bezoek werd met angst tegemoet gezien, maar de prins was zeer vriendelijk en weldra ging Laman enige malen per week naar het hof "om zijn cour te maken". Er groeide tussen de stadhouder en Laman vriendschap en vertrouwen en op een zondagse wandeling door het Bosch ontmoette hij de gehele vorstelijke familie. De prins sprak Laman aan "en praatte wat met ons over het weer en moye dagen. Zyne Hoogheid had twee jonge prinsjes, ieder in de uniform van hun regimenten gekleed, bij zich". Later kwam het zelfs tot een uitnodiging voor een diner ten hove, waarvan mevrouw Laman tot in details op de hoogte werd gesteld.

De heer Laman logeerde in een huis met gemeubileerde kamers, waarin hij enige vertrekken tot zijn beschikking had. Ook de heer van Pallandt uit Gelderland en andere afgevaardigden ter Staten-Generaal hadden daar hun verblijfplaats. En ... mr. Paulus Laman zou geen achttiende

Borg 'De Brake' in 1856. De borg stond ten oosten van Obergum aan het Winsumerdiep. De nieuwe wijk aldaar is er naar genoemd.

eeuwse regent zijn geweest als hij zijn relaties in de hofstad niet had aangewend in het belang van zijn twee zoons. Hij liet de beide jongens dan ook overkomen en mocht ze voorstellen aan de stadhouder. Zo ging er op 23 juni een gelukwens naar zijn vrouw om haar te feliciteren met de aanstelling van de nauwelijks 16 jaar oude Edsard Willem tot kornet bij een regiment ruitery. Laman was getroffen door de "allergrattieuwste wijze, op welke de doorluchtige Stadhouder mij dit heeft geoffereert".

Dagelijkse gang van zaken

In zijn eigen woorden weergegeven luidt de dagindeling van Laman als volgt. "’s Morgens te zeven uur sta ik op, lees mijn bibel, drink thee en ontbijt; dit gedaan synde lees ik het een of ander of schrijf etc. Tussen tien uur en half elf komt de kapper, waarna van elf tot één de vergadering van de Staten-Generaal wordt bijgewoond. Na enig lezen of schrijven wordt er een stuk brood met wat kaas gegeten, een glas wijn of ook wel een soopje genomen." Ook het overige deel van de dag wordt allergenoegelijkst doorgebracht met eten, wandelen, theedrinken, enz. Ook werd er een keer de opera bezocht, waar tevens de gehele vorstelijke familie aanwezig was. "De beide Prinsjes", schreef de heer Laman, "saten kort agter mij met de Lijnden van Hemmen, hun gouverneur; Prins Willem coquetteerde wakker met een jong meisje, dat er in een loge naast sat".

Een aantal afgevaardigden uit de noordelijke en oostelijke gewesten gebruikten om ongeveer half vier de hoofdmaaltijd in een 'ordinaris'. Daar werden de nieuwtjes uitgewisseld. Laman, als zogenaamd buitenman in de hofstad, vond het belangrijk genoeg om haar het volgende te schrijven: "Aan de tavel hebben wij alle dag nieuwe gesichten, dog altijd van de eerste luy, onder anderen eet er ook een Rechteren van de Park, karsvars van Parijs gearriveert. Die kan

wat vertellen, die heeft goudene en andere dosen medegebracht, frayer gouden doos heb ik noyt gesien ... drie andere syn met fraye pourtraitjes voorsien, in een lubrique smaak geschildert, synde drie maitressen van Syn Hoog Edel Geboren na syn eigen seggen. En op de vraag van welke hij het meest had gehouden, seyde hij: á cette brune piquante je me suis attaché le plus, mais elle m'a conté beaucoup ... sie aar een verdorven wereld, maar ik wil thans niet moraliseren, och wat souden die menschen dog denken ...".

Laman komt in de briefwisseling naar voren als een braaf en goedaardig man, die zich in Den Haag niet op zijn gemak voelde. Scherpzinnigheid en een sprankelende geest waren hem vreemd en uit alles blijkt duidelijk zijn heimwee naar de eigen stee. Pas toen er meer Groninger en Ommelander heren in Den Haag kwamen werd zijn leven aangenamer. Alberda van Bijma, De Sitter, Guichart, Tjassens, Alberda van Rensuma Keiser, Lewe en andere namen komen in zijn brieven voor. Het laatste schrijven van hem bevat het bericht dat mevrouw Laman met haar dochter bij Stoelman in de Oude Doelen te Amsterdam ging logeren. Op 7 augustus verscheen Laman voor de laatste maal in 's lands vergaderzaal. Daarna vertrok ook hij naar Amsterdam en reisde vervolgens met vrouw en dochter terug naar zijn geliefde De Brake.

■ P. Noord

Bron: Artikel van A. Pathuis (destijds Rijksarchivaris), in Groninger Volksalmanak 1908

Het wierdenlandschap van museum Wierdenland

Het landschap als rode draad

Degenen die een bezoek hebben gebracht aan museum Wierdenland in Ezinge weten dat dit museum uiteraard aandacht schenkt aan de beroemde oudheidkundige opgravingen in de wierde van Ezinge, maar dat dit onderwerp niet de hoofdzaak vormt. En zelfs het fraai nagebouwde gedeelte van een woonstalhuis uit circa 400 v.Chr. betekent niet dat de leefwijze van de prehistorische wierdenbewoners centraal staat. Zelfs niet als in vitrines allerlei gebruiksvoorwerpen te zien zijn die uit de bodem van wierden tevoorschijn zijn gekomen.

De echte rode draad van museum Wierdenland is het landschap, het door terpen en wierden gekarakteriseerde noordelijk zeeleigebied van Nederland. Op één van de eerste panelen wordt dat landschap zo'n 2700 jaar geleden getoond: een begroeide, maar onbewoonde kwelder, doorsneden door enkele prielen. Op het laatste paneel staan afbeeldingen van het huidige landschap: een agrarisch ogend cultuurlandschap met verspreid een dorp of boeren-erf, met wegen, sloten en verspreid wat bomenrijen. Hoe dat eerste beeld in ruim 2500 jaar veranderde in dat laatste, kan alleen worden gereconstrueerd wanneer van allerlei tussenstadia in het huidige landschap nog sporen te vinden zijn. En gelukkig is dat het geval. Misschien lukt het nog eens om van een stukje wierdenlandschap, bijvoorbeeld de omgeving van Winsum, een (teken)film te maken waarin de landschappelijke veranderingen in die 2500 jaar in enkele minuten worden gecomprimeerd. En misschien verlengen we die film met wat we verwachten van de toekomst; het huidige landschap is per slot van rekening geen eindstadium.

woonheuvels. Dat zijn niet allemaal dorpswierden geweest, dat wil zeggen wierden waar, voordat er dijken werden aangelegd, meerdere boerderijen tegelijk op stonden. Er waren ook wierden met slechts één boerderij erop: huiswierden. De verspreiding van wierden in de hoogtijdagen van de wierdentijd, het begin van de jaartelling, geeft niettemin een indruk van de verspreiding van de bewoning in die tijd (zie de kaartjes).

Kijken we vervolgens naar de huidige dorpen en gehuchten in het wierden- en terpengebied, dan hebben ze vrijwel

Wierde Bellingeweer.

allemaal een wierde als kern. Dat duidt op een grote continuïteit van de bewoning op wierden. Vele van onze dorpen kennen een doorlopende bewoning van zo'n 2000 jaar en sommige, waaronder Ezinge, van wel 2500 jaar. Een unicum in Nederland en omstreken. Dorpen en gehuchten die niet op een wierde liggen moeten een speciale reden voor hun ontstaan hebben, zoals in onze gemeente het ontstaan bij een sluis (Aduarderzijl), langs een dijk (Den Andel) of als gevolg van een kerkelijke afscheiding (Klein Wetsinge).

Wierdenlandschap

Niet alleen de wierden zelf zijn overblijfselen uit de tijd voordat dijken werden aangelegd. In het slotenpatroon zijn nog veel 'kromme' gedeeltes te herkennen die een voortzetting zijn van natuurlijke kreken en prielen in de kwelder, of van rivieren en beken die uit het veen- en zandachterland kwamen. Die natuurlijke waterlopen zullen als grens zijn genomen van dorpsgebieden en, toen de gemeenschappelijke weidegronden onder de gebruikers werden verdeeld, van eigendommen. Zij werden kavelsloten.

Wat de categorie rivieren betreft, herkennen we op kaart 1 de Hunze / het Reitdiep en een riviertje dat (van zuid naar noord) door de streek Middag stroomt. Deze natuurlijke waterlopen liggen in wat lager land, aan weerszijden gevolgd door iets hogere gronden. De wat hogere gronden

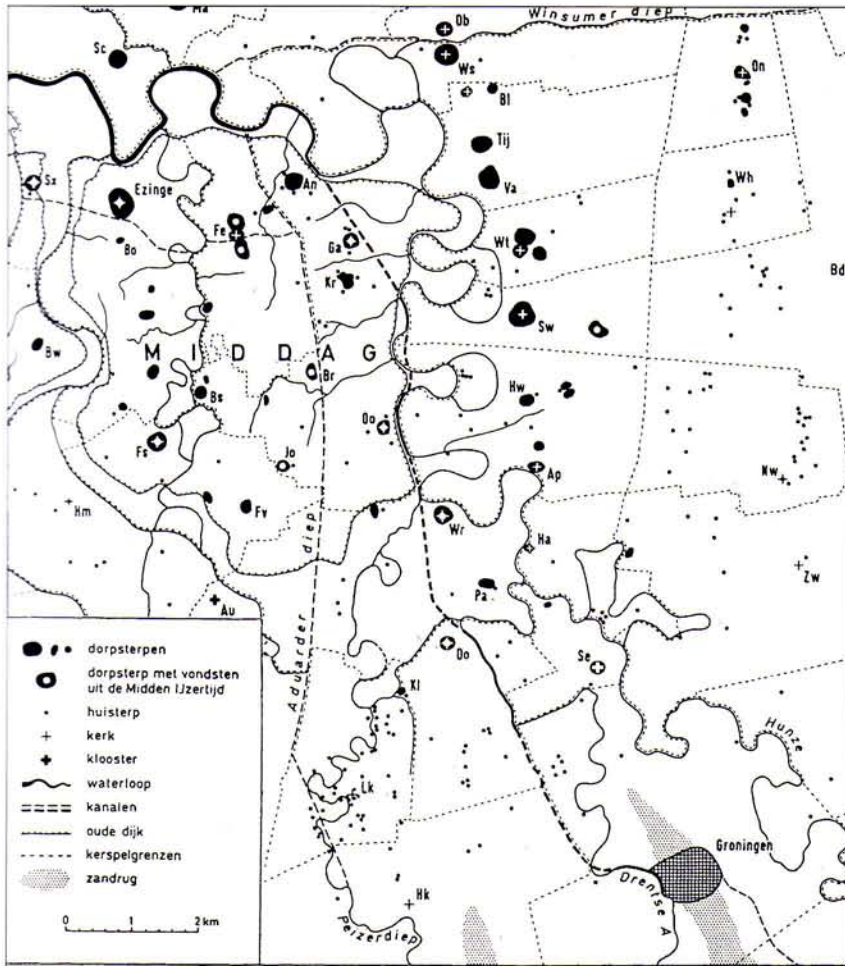

Natuurlijk kwelderlandschap met priel

In dit artikel wordt stilgestaan bij enkele eigenaardigheden van het wierdenlandschap waarvan museum Wierdenland zich het bezoekerscentrum beschouwt.

Wierdendorpen

Volgens een inventarisatie uit de jaren '70 (Klok, 1974) is in de provincie Groningen de huidige gemeente Winsum met 103 wierden het rijkst bedeed met deze prehistorische

kaart 1: Het wierdengebied ten noordwesten van de stad Groningen.
Naar De Langen en Waterbolk (1989).

langs de grotere waterlopen en langs de rand van de kwelder kregen de voorkeur toen prehistorische migranten zich in het onbedijkte landschap gingen vestigen. De samenhang tussen waterlopen en de ligging van wierden is op kaart 1 aan de oostzijde van Hunze/Reitdiep (de wierdenreeks Adorp-Obergum) heel markant en wat minder opvallend aanwezig bij de reeks zeer oude dorpswierden Garnwerd-Feerwerd-Ezinge-Saaksum en de wat jongere reeks tussen Ezinge en Fransum.

Vaak verbinden slingerende wegen een reeks van wierden. Waarschijnlijk volgden deze wegen zo veel mogelijk de hogere en drogere gronden tussen de wierden.

Samengevat: in het huidige landschap zijn nog veel en met elkaar samenhangende sporen aanwezig van het landschap zoals dat functioneerde in de (wierden)tijd. Die sporen zijn de wierden zelf, natuurlijke waterlopen die in het slotenpatroon herkenbaar zijn, enig reliëf en slingerende wegen.

Van prehistorisch naar huidig landschap

Draaien we de film die begon met de onbewoonde kwelder verder door, dan zien we in de tweede helft van de middeleeuwen een aantal snelle veranderingen die verband houden met het aanleggen van dijken. De dijken zelf komen in beeld, zo hier en daar onderbroken door een noodzakelijke uitwateringssluis. Ook zien we boerderijen de wierde verlaten en een plek kiezen in het open veld, centraler op de landerijen. Ter beschutting komen er wat bomen rond deze erven. Wierden worden niet meer opgehoogd. Op sommige

wierden vestigen zich ambachtslieden en handelaars.

Om de kleigrond beter te ontwateren worden rechte sloten gegraven ter verdichting van het stelsel van natuurlijke krekens en puelen. In verschillende tijden worden kanalen gegraven. Op kaart 1 onder andere het Aduarderdiep (circa 1400), afsnijdingen van bochten in het Reitdiep (die bij Garnwerd in 1629), en het Oldehoofs kanaal (1825).

Behalve blijvende toevoegingen aan het landschap zijn er ook elementen waarvan maar weinig exemplaren het hebben uitgehouden tot in onze tijd. Voorbeelden daarvan zijn de borgen en windwatermolens. Hun hoogtijdagen lagen respectievelijk in de 18e en 19e eeuw.

Draaien we de landschapsfilm over de afgelopen eeuw, dan verschijnen nieuwe wegen of worden slingerende wegen hier en daar rechtgetrokken (de Winsumerstraatweg), verschijnt er een enkele spoorweg (Sauwerd-Roodeschool) of trambaan (Winsum-Zoutkamp, deze verdwijnt vervolgens weer), komen er hoogspanningsleidingen.

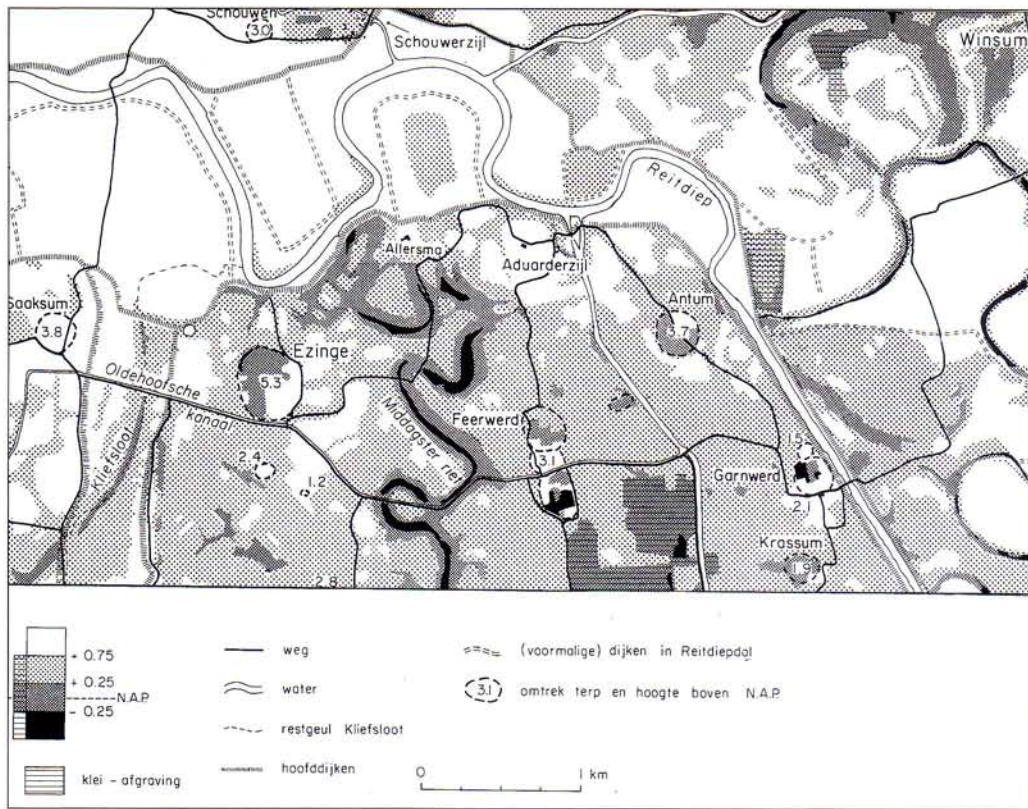
Eind 19e en begin 20ste eeuw laat de film een intensief gegraaf in de niet-bebouwde delen van de wierden zien. Bootjes vliegen af en aan om deze grond als meststof naar arme veen- en zandgronden te vervoeren. Wierden als die ten noorden van Wetsinge verdwijnen zelfs helemaal en wierden als Valcum voor het grootste deel.

Sinds de mechanisatie van de landbouw verdwijnen weer wat sloten door demping. Vaak zijn dat kromme. De mechanisatie en schaalvergroting in de landbouw geeft in de dorpen minder werk voor de agrarische sector. Forensen die werken in de stad Groningen kiezen voor de wierden-dorpen als woonplaatsen en zorgen voor uitbreidingen van de dorpen voorbij de grenzen van de oorspronkelijke wierde. Overigens gaat dat gepaard met een sterke vermindering van het aantal bewoners per huis in de dorpskern, zodat het aantal inwoners ondanks de nieuwbouwwijken in veel dorpen in de laatste eeuw niet of nauwelijks is gestegen.

Wat is er bijzonder aan het wierdenlandschap?

Tot aan de bedijking, die begint in de 11e eeuw, is het onduidelijk of we het wierdenlandschap een natuur- of een cultuurlandschap moeten noemen. Meer dan duizend jaar wonen de bewoners in een landschap waar bij overstromingen wat klei wordt afgezet en waar waterlopen nog volledig natuurlijk zijn. De tot wierden opgehoogde woonplaatsen zijn de opvallendste cultuurelementen in dit landschap. Ook zal de kwelderbegroeiing van samenstelling zijn veranderd als gevolg van beweiding. De langdurige 'symbiose' tussen natuur en cultuur is een bijzonderheid van het wierdenlandschap.

Naast de genoemde grote continuïteit in de woonplaatsen is er ook een grote continuïteit in de - agrarische - bestaanswijze van de bewoners. De ontwikkelingen zowel in de samenleving als in het landschap zijn het grootste deel van de tijd zeer langzaam gegaan. De bedijking heeft

kaart 2: Hoogteligging van noordelijk Middag. Merk op dat het bedijkte Reitdiep'dal' relatief hoog ligt, als gevolg van voortgaande opslibbing na de bedijking.

in de 11e t/m 13e eeuw voor een versnelling in de ontwikkeling gezorgd doordat het land intensiever kon worden gebruikt. Een tweede versnelling is het gevolg van de mechanisatie in de 20ste eeuw. Deze veranderde de agrarische samenleving in een forensensamenleving met de genoemde veranderingen in het landschap als gevolg. Het landschap oogt agrarisch, maar de bestaanswijze in de dorpen heeft weinig meer met de landbouw te maken. Vergeleken met andere delen van Nederland is de hoge ouderdom van het agrarische wierdenlandschap bijzonder. Het cultuurlandschap is in onze streek al tenminste 2000 jaar oud. Vergelijk dat met grote delen van de randstad die

duizend jaar geleden nog uit veenmoerassen bestonden. En vergeleken met diezelfde randstad zijn de landschappelijke veranderingen in de laatste eeuw in onze streek zeer bescheiden geweest. Dat is negatief te interpreteren als achterblijven van de economische ontwikkelingen ten opzichte van het westen. Vanuit het landschap is dat economisch nadeel als een voordeel te beschouwen, omdat daardoor een grote rijkdom aan sporen uit het verleden bewaard is gebleven. Cultuurhistorisch gezien noem ik dit de wet van de voordelige achterstand.

Wat is het waard?

Museum Wierdenland in Ezinge laat, zoals gezegd, het een en ander zien van de ontwikkeling van het wierdenlandschap voor en na de bedijking, van het leven van de wierdenbewoners, en van de opgravingen in de wierde van Ezinge. Het museum wil inzicht geven in het landschap zodat de bezoeker de vaak subtiele sporen uit het verleden in het landschap kan 'lezen'. Vanwege die veelheid van sporen kan je zeggen dat niet museum Wierdenland maar het landschap zelf het museum is. Waarmee overigens niet gezegd wil worden dat het landschap een museumlandschap is waaraan niets mag worden veranderd. Wel wil daarmee worden gezegd dat aan de in de loop der eeuwen ontstane sporen in het landschap een cultuurhistorische waarde mag worden toegekend. Die waarden moeten een rol spelen bij afwegingen over plannen voor

Garnwerd aan het gekanaliseerde Reitdiep met op de achtergrond een oude kronkel van het Reitdiep.

nieuwe ontwikkelingen in het landschap. Museum Wierdenland hoopt dat bezoekers van het wierdenland dit landschap door inzicht leren waarderen. Het houdt zich niet bezig met 'officiële' waarderingssystemen van landschappen noch zet het zich af tegen andere landschappen.

Toch was het een aangename verrassing dat in 1994, het jaar dat museum Wierdenland officieel werd geopend, de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) bekend maakte dat het gebied Middag-Humsterland op de voorlopige lijst was geplaatst om te worden voorgedragen voor de Werelderfgoedlijst van de UNESCO. Het deel Middag van Middag-Humsterland (waarin ook Ezinge ligt) valt in de gemeente Winsum (zie de kaarten). Volgens de toelichting van de ROB gaat het bij wierden om typerende bewoningssporen uit het kustgebied langs de Noordzee voordat er dijken waren aangelegd. De grote dichtheid aan wierden en de relatieve gaafheid van het landschap waarin de wierden functioneerden, deden de ROB besluiten dit gebied te selecteren om te worden voorgedragen. De Werelderfgoedlijst bevat (combinaties van) objecten die van uitzonderlijke universele waarde zijn vanuit het oogpunt van geschiedenis, kunst of wetenschap. De nominatie is een moedige stap van de ROB omdat voor een groot publiek het subtiele wierdenlandschap minder gemakkelijk aanspreekt en meer toelichting behoeft dan de Chinese muur, Stonehenge of de Grand Canyon, om maar een paar andere monumenten van de lijst te noemen. Overigens wordt momenteel onderzocht of niet een veel groter deel van het binnen- en buitendijkse deel van het waddenzee-kustgebied moet worden genomineerd voor de Werelderfgoedlijst.

Op welke lijst dan ook, het bijzondere wierdenlandschap heeft in museum Wierdenland in ieder geval al zijn bezoekerscentrum.

■ Jan Delvigne

Literatuur:

Delvigne, J. (1995), Het Reitdiepgebied. Waddenbulletin 1995/1.

Hacquebord, L. (1982), Het ontstaan van het oude cultuurlandschap van Winsum. In W.J. Formsma (red.): Winsum, Gedenkboek 1982. Wolters-Noordhoff/Bouma's Boekhuis, Groningen.

Klok, R.H.J. (1974), Terpen zullen ons een zorg zijn. Groningse Volksalmanak 1974-75. Erven B. van der Kamp, Groningen.

Langen, G.J. de, en H.T. Waterbolk (1989), De archeologie van Ezinge. Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 66-72, 1982-1988.

Miedema, M. (1983), Vijfentwintig eeuwen bewoning in het terpenland ten noordwesten van Groningen. Drukkerij Doevendans, Dieren.

Nieuw verschenen boeken

Titel: Rondom de oude Lauwerszee

Auteur: David Hartsema
 Uitgever: Walburg Pers, Zutphen
 Nr.: ISBN 90.5730.110.5
 Prijs: f 49,50

Bijzonderheden: Het boek beschrijft de visserijontwikkeling in Noord-Nederland en strandingen en schipbreuken van vissersschepen en toont interessant fotomateriaal.

Titel: Kamp De Beetse

Auteur: J. Spanninge, Ter Apel
 Uitgever: Regio-Project Groningen
 Prijs: f 37,95

Bijzonderheden: Kamp Sellingerbeetse is in 1935 opgezet voor werklozen die de ontginning rond Sellingen ter hand namen. In de Tweede Wereldoorlog werden er Amsterdamse joden in geplaatst. Daarna bood het onderdak aan zogenaamde Lüneburgers, NSB-ers die na Dolle Dinsdag zijn gevlucht. In 1948 is het kamp opgeheven.

Titel: Het oude Groninger recht in hoofdlijnen

Auteur: Paul Brood
 Uitgever: Regio-Project, Groningen
 Nr.: ISBN 90-5028.131.1
 Prijs: f 29,95 (geïllustreerd)

Titel: Het grasgroene Groningen

Auteur: Derwin Schorren
 Uitgever: Profiel, Bedum
 Nr.: ISBN 90.5294.191.2
 Prijs: f 55,-

Bijzonderheden: Het boek gaat over de Groninger dichter en schrijver Jan Boer (1899-1983).

Titel: Woelig Groningen

Auteur: Beno Hofman (stadshistoricus)
 Uitgever: Noordbroek, Groningen
 Prijs: f 19,50

Bijzonderheden: De bundel bevat opmerkelijke verhalen uit de geschiedenis van de stad Groningen.

Titel: Een onverzettelijke Groningse vrouw

Auteur: Marius de Smet (redactie Verzetsmuseum in Amsterdam)
 Uitgever: Walburg Pers, Zutphen
 Nr.: ISBN 90.5730.106.7
 Prijs: f 29,50

Bijzonderheden: Het boek beschrijft het levensverhaal van de thans in Winsum wonende mevrouw Siet Tammens. Zij was een kopstuk in het georganiseerde verzet in Groningen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Uitreiking van het lintje, behorende bij de benoeming tot lid in de orde van Oranje-Nassau, door burgemeester Dees van Winsum op 13 mei van het jaar 2000.

In gesprek met Rias Bakema

Sacharias Bakema zag op 10 december 1932 het levenslicht aan de Wierdaweg te Winsum. Zijn vader was daar een paar jaar eerder begonnen met een bloemisterij. Rias is gepensioneerd onderhoudsmonteur bij de PTT, klokkenmaker, hulpkoster, klusjesman en molenaar. Voor zijn verdiensten als molenaar van de beide molens, de Vriendschap en de Ster, ontving hij op 13 mei 2000 uit handen van burgemeester Dees de versierselen behorende bij de benoeming tot lid in de orde van Oranje-Nassau.

Waarom bent u zo verknocht aan molens?

Molens zijn altijd al een hobby van mij geweest. Ook als monument vind ik een molen heel bijzonder. Als jongen van zo'n jaar of tien/twaalf, het was oorlog, was ik vaak in

de molen en mocht ik de molenaar meehelpen. 's Avonds werd er vaak clandestien gemalen. De deuren gingen dicht en door particulieren aangeleverd graan werd tot meel verwerkt. Ik ben daar regelmatig bij geweest. Van jongs af aan ben ik aan molens verknocht. De natuurkrachten die de wieken aan het draaien brengen fascineren me. Ook de bijbehorende techniek is heel bijzonder.

Speelde techniek een belangrijke rol in uw leven?

Ja, ik was onderhoudsmonteur bij de PTT. Mooi werk was dat. Ik onderhield telefooncentrales, dat waren van die relaiscentrales. Een enorme herrie was het daar altijd, door het geratel van relais die voor de verbindingen zorgden. Dat werk heb ik 34 jaar gedaan. Door de digitale centrales was er uiteindelijk geen werk meer voor mij en ben ik met de VUT gegaan. Voor mijn werk reisde ik heel wat af in Groningen en Drenthe. In ieder dorp stond een centrale. Zo werd op 22 mei 1962 een zogenaamde knooppuntcentrale in Warffum geopend, een heel feest, want zo werd het voor de Winsumers mogelijk via een draaischijf overal heen te telefoneren.

Heeft u altijd in Winsum gewoond?

Nee, na mijn diensttijd in Assen leek me de PTT wel wat. Als vrijgezel kreeg ik al snel de opdracht om naar het westen te gaan. Zo kwam ik in 1955 in Amsterdam terecht. Daar werkten toen veel meer Groningers en Friezen. Na

zeven jaar van het ene naar het andere kosthuis te zijn verhuisd wilde ik weer naar Winsum.

Hoe bent u vrijwillig molenaar geworden?

Dat kwam door burgemeester H.C. Kleemans. Hij vroeg in 1976 of ik, na de restauratie van de Vriendschap, zin had om molenaar te worden. Dat kwam toen mooi uit want ik had in 1975 net mijn molenaarsdiploma gehaald.

Nadat halverwege de jaren vijftig de molens voor het laatst graan, mosterd en gerst hadden gedraaid, zijn de molens twintig jaar lang in verval geraakt. Maar, dankzij bemoeienis van de burgemeester kwam er geld om beide molens te restaureren. Tijdens de Baistenmarkt van 1976 werden de molens weer feestelijk geopend. De buurt was uitgenodigd en er werd getrakteerd op snert.

Wat voor werk doet u als vrijwillig molenaar?

Uiteraard de molen zo veel mogelijk laten draaien, maar ik verricht ook klein onderhoud. Het smeren van de assen en het schoonhouden moet permanent gebeuren. Vroeger toen de molens nog in handen van particulieren waren, zorgden de molenaars voor een piekfijn onderhoud. Ze zagen er toen ook veel beter uit dan nu.

In Winsum zorg ik ervoor dat de twee molens blijven draaien. Dat valt niet altijd mee. Zo moet de molen, om te kunnen draaien, op de wind worden gezet. Zeer zwaar werk als je weet dat de kop van zo'n molen ruim 15 ton weegt. Om dat te verplaatsen is veel kracht nodig.

In Winsum heb ik gelukkig twee vrijwilligers in opleiding en dat is hard nodig, want eigenlijk kan ik geen twee molens meer hebben. In Eenrum zitten drie molenaars en in Zuurdijk zitten er een stuk of vier op één molen. Gelukkig komen ze soms uit Zuurdijk helpen.

Vrijwillige molenaars kunnen alleen verantwoord met molens omgaan als ze een diploma hebben. Bij ondeskundig gebruik kan een molen bijvoorbeeld op hol slaan. Dat gebeurde in de oorlog een keer bij molenaar Noordhof. De molen is dan niet meer te stoppen en door het snelle draaien dreigt (brand)gevaar. Door koelbloedig optreden van de vroegere molenaarsknecht Rijzinga kwam de molen tot stilstand, hij zette de wieken uit de wind.

Komen er veel Winsumers in de molens?

Nee niet zo veel. Ik ontvang jaarlijks meer buitenlanders

Molen de Ster, ansichtkaart

dan Winsumers. Er komen eigenlijk niet eens zoveel mensen in de molen. Soms gaat er zelfs een week voorbij dat ik helemaal geen bezoekers krijg. Onlangs kwam er nog wel een van de kinderen van Hoogstra, oud molenaar van de Vriendschap, langs. De familie Hoogstra (vader, moeder en negen kinderen) is in de jaren vijftig geëmigreed.

Wordt volgend jaar het 200-jarig bestaan van molen de Vriendschap gevierd?

Dat weet ik niet, het lijkt mij een taak voor de Molenstichting. De Vriendschap is in 1801 in Winsum opgebouwd. Daarvoor stond de molen zestien

jaar in Mensingeweer. Ik denk, zonder dat te kunnen bewijzen, dat de molen, voordat hij in Mensingeweer werd gebouwd, uit de Zaanstreek hierheen is gekomen. De molen is uit Mensingeweer naar Winsum verplaatst door een zekere Pel. Zijn naam vind je nog op de balken in de molen.

De Ster bestaat volgend jaar honderdvijftig jaar. Die is in 1851 gebouwd op de plaats waar een standaardmolen stond. Dat was een heel oude molen die in 1628 werd gebouwd. Door de geringe ruimte in de standaardmolen moest hij in 1850 afgebroken worden. In 1851 werd toen de Ster op dezelfde plaats neergezet. De Ster heeft ruim honderd jaar dienst gedaan als molen. Halverwege de jaren vijftig was Harm van Hoorn daar de laatste molenaar. Hij heeft de molen verkocht aan de gemeente Winsum, die voor de restauratie zorgde.

Wat zou u graag zien voor de toekomst van de molens?

Vooraf goed onderhoud, er moet al jaren schilderwerk worden verricht. Ook moeten de molens vaker draaien. Graag zou ik ook zien dat het binnenwerk van de molens groot onderhoud krijgt. Op sommige plaatsen is dat weer hard nodig. De molens zijn nu eigendom van de Molenstichting. Deze stichting beheert vijf molens, te weten die van Den Aniel, Garnwerd, Winsum en Feerwerd. Helaas is het molenerf van de Ster eigendom van de gemeente. Zo'n terrein zou eigenlijk autovrij moeten blijven; nu wordt er helaas nog volop geparkeerd zodat er een minder fraai zicht op de molen is.

■ Aad van der Drift

Oldenzijl en haar bewoners deel 1

De boerderij te Oldenzijl op het adres Schilligeham 2 en bewoond door de familie Dijkstra, lijkt op grond van de voorgevel van oude oorsprong.

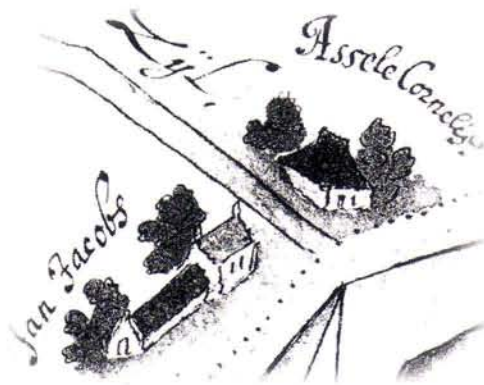
Dit gebouw en de geschiedenis van de Oldenzijl zelf vormen het onderwerp van onderstaand onderzoek. Allereerst willen we ingaan op de beschikbare gegevens over deze boerderij en haar bewoners.

Overigens is de geschiedenis van de verdwenen boerderij aan de oostkant van het Oude Diepje beschreven in Noorderbreedte 1999

nr. 4 blz. 40 t/m 42

Van de huidige kop-hals-romp boerderij zijn het voorhuis en de hals de oudste delen. De zuidgevel is echter in 1953 wegens bouwvalligheid vernieuwd. De voorgevel bestaat uit een grootformaat baksteen: 29x14x7cm, in kruisverband gemetseld met zogenaamde klezorenbeëindiging. Het voegwerk is voorzien van een dagstreep. Op deze gevel zijn nog verfrestanten aanwezig die erop duiden dat het gebouw rood geschilderd is geweest. De huidige ramen in deze gevel zijn later ingehakt en dus breder dan de oorspronkelijke vensters. In het voorhuis heeft een bedstedenwand gezeten tegen de noordgevel. Hieronder bevindt zich nog de kelder die voor huishoudelijk gebruik bestemd was. Twee zolderbalken zijn voorzien van consoles die op grond

Boerderij te Oldenzijl, huidige toestand.

Detail van de Regemorteskaart (1643) met links onder de beschreven boerderij.

van hun profilering als vroeg 17e-eeuws gedateerd kunnen worden. Bovenstaande bouwhistorische gegevens maken het aannemelijk dat het voorhuis en de hals als een vroeg 17e-eeuws gebouw kan worden aangemerkt.

De Regemorteskaart uit 1643 geeft interessante informatie over de boerderij: een naam, een datering en een afbeelding van de boerderij. Vooral deze afbeelding van een boerderij van het zogenaamde 'langhuistype' spreekt tot de verbeelding omdat dit wel gezien wordt als het oertype van de Groninger boerderij. Vanaf ca. 1600 werd het smalle en lage schuurgedeelte van dit type vervangen door de bredere en hogere zogenaamde Friese schuur, zoals de schuur aan de oostkant van het Oude Diepje.

Uit het bouwdoosje van de boerderij blijkt dat de huidige twee schuren van recente datum zijn: de hoofdschuur dateert van 1946, de later bijgebouwde schuur uit 1976. Gesprekken met de heer M. Kasper te Winsum, die als kind op de boerderij heeft gewoond en wiens vader in 1946 de schuur liet bouwen, leverde informatie op over het gebouw en gebruik vóór 1946 en een fraaie tekening van de toenmalige boerderij. Volgens hem bestonden alle gevels uit dezelfde bakstenen als de huidige voorgevel. Dit zou er op duiden dat het gehele gebouw van de oorspronkelijke bouwdatum was.

Onderzoek bij het Kadaster te Groningen leverde het volgende op. In 1830 stond ter plekke een langgerekt gebouw van ca. 7,0m breed en ca. 19,0m lang. Deze vorm en verhouding komt overeen met de schets op de Regemorteskaart. Aan de noordzijde bevond zich een smalle aanbouw, waarschijnlijk een melkenkelder. In 1888 blijkt zowel deze aanbouw verdwenen alsmede het achterhuis (de schuur) te zijn ingekort.

Afbeelding van de boerderij vóór 1946.

Diverse registers bij de Groninger Archieven leverden de volgende gegevens. In 1617 werd de heerd bewoond door Reijner Cornelis. Bij deze heerd hoorden 43 grasen provinciaal land (voor 1594 was het land eigendom van het klooster te Aduard). In 1624 volgt de zoon, Cornelis Reiners met zijn vrouw Anna, hem op als gebruiker. Zij verkoopt, weduwe geworden, het bekleemrecht aan Gerrijt Jacobs en Claeske in 1645, die tot 1689 gebruikers zijn (de naam Jan Jacobs op de Regemorteskaart hebben we niet aangetroffen). De volgende tien jaar is Jan Gerrits de gebruiker van “na de nieuwe mate” 52 grasen en 16 roeden. In 1699 wordt het gebruik overgedragen aan Cornelis Jans en Anje. Cornelis Jans overlijdt en zijn weduwe hertrouwt met Eltje Jans in 1719. In 1744 hertrouwt de weduwnaar Eltje Jans met Stijntien Pieters, die in 1751 overlijdt waarna Eltje Jans in 1752 voor de derde keer trouwt, deze keer met Tietie Jacobs. Als in 1758 Eltje Jans overlijdt, hertrouwt Tietie Jacobs met Eite Eckes, die zijn boerderij met 43 grasen verkoopt en op Oldenzijl gaat wonen. Het paar weet in 1759 nog 5 grasen “vrij” land aan het bedrijf toe te voegen. In 1772 kan Eite Eckes koper worden van de 53 3/4 grasen. Geert Reinders, bewoner van de hoeve aan de andere kant van de Garnerwerderweg, stelt zich hiervoor borg. Waarschijnlijk was het bedrag van f6525,- voor Eckes te hoog gegrepen want in 1774 wordt koper voor dit bedrag G. Alberda van Dijkstraerhuis. In 1788 wordt gebruiker Sijmon Cornelis van Ham. In 1818 treffen we een eerste beschrijving aan van de boerderij en de inventaris ervan. Deze lijst werd opgemaakt ten behoeve van de boedelscheiding nadat Sijmon Cornelis van Ham en zijn vrouw eind 1817 kort na elkaar waren komen te overlijden. De boerderij bestaat dan uit een binnenhuis (dit is voorhuis), een middelhuis, een melkenkamer en een schuur. Als vee is aanwezig: 2 paarden, 3 koeien, 2 vaarsen, 2 heukelingen, 2 schapen en een varken. De erven verkopen hetzelfde jaar de boerenplaats met de vaste beklaming van 55 grasen aan Jonkheer Mr. J.F. van Iddekinge, die ook eigenaar is van de 55 grasen. In dat jaar wordt het geheel gesplitst en per kavel verkocht tijdens een veiling te Winsum. Koper van kavel 4 wordt Jan Pieters Huizinga, koopman te Obergum. Hij verkrijgt “een boerenbehuisinge en schuur benevens de vaste en altoos durende beklaming

ming van het heem, groot 237 Roeden ...”.

Door deze splitsing van gebouw en erf enerzijds en bekleemd land anderzijds is er geen sprake meer van een volwaardige boerderij. Vanaf dat moment zijn de bewoners dan ook geen boeren meer maar dagloners en arbeiders. Bewoners zijn vanaf dan achtereenvolgens de families Huizinga

en Outman. In 1886, als de boerderij bewoond wordt door de familie Warmolts, is sprake van gedeeltelijke sloop waardoor de ‘belastbare opbrengst gebouwd’ teruggebracht wordt van 50 naar 35, een afname van 30%. Dit komt overeen met de kadastrale maten. De lengte van het gebouw wordt van ca. 19,0m teruggebracht tot ca. 15,5m. Als bewoners treffen we daarna de families de Vries en Bierling aan. Het gebouw wordt weer een volwaardige boerderij als K. Kasper in 1935 de behuizing koopt en in 1946 een schuur laat bouwen ten behoeve van zijn veebedrijf. In 1960 volgt de familie Dijkstra de familie Kasper op als bewoner.

Op grond van bovenstaande gegevens mogen we aannemen, dat het grootste deel van het voorhuis en de hals van de tegenwoordige boerderij te Oldenzijl dateert uit het begin van de 17e eeuw en deel uitmaakte van het langhuis zoals getekend op de Regemorteskaart uit 1643. Het lijkt ons aannemelijk dat dit langhuis tot 1886 zijn oorspronkelijke gedaante heeft behouden met een grondplan van ca. 19,0m lang en 7,0m breed. In dat jaar verdween de noordelijke aanbouw met daarin de melkenkelder en werd het schuurgedeelte ingekort. Vanaf 1946 maakt deze ingekorte versie onderdeel uit van de huidige kop-hals-romp boerderij.

■ Jan ten Pas

■ Jacob Veltman

Met dank aan de familie J. M. Dijkstra en M. Kasper te Winsum.

Indien u beschikt over aanvullende informatie, deze graag richten aan:

Jacob Veltman

Schoolstraat 12

9951 EL Winsum

tel. 0595 44 48 82

De minuutplans van de gemeente Winsum van 1828

Aflevering VI: De Blauwborg en De Brake (Sectie C)

In vijf voorgaande afleveringen hebben wij achtereenvolgens fragmenten uitgegeven van de oudste minuutplans of kadastrale kaarten van de gemeente Winsum: deze betroffen de kom van Obergum, Winsum, Bellingweer, Maarhuizen en Ranum. In deze bijdrage besteden wij aandacht aan de oude terreinen en huizen van De Blauwborg en De Brake onder Obergum. Na de kaarten hebben wij weer enige belangrijke oudere en recentere gegevens met betrekking tot de beide plaatsen toegevoegd.

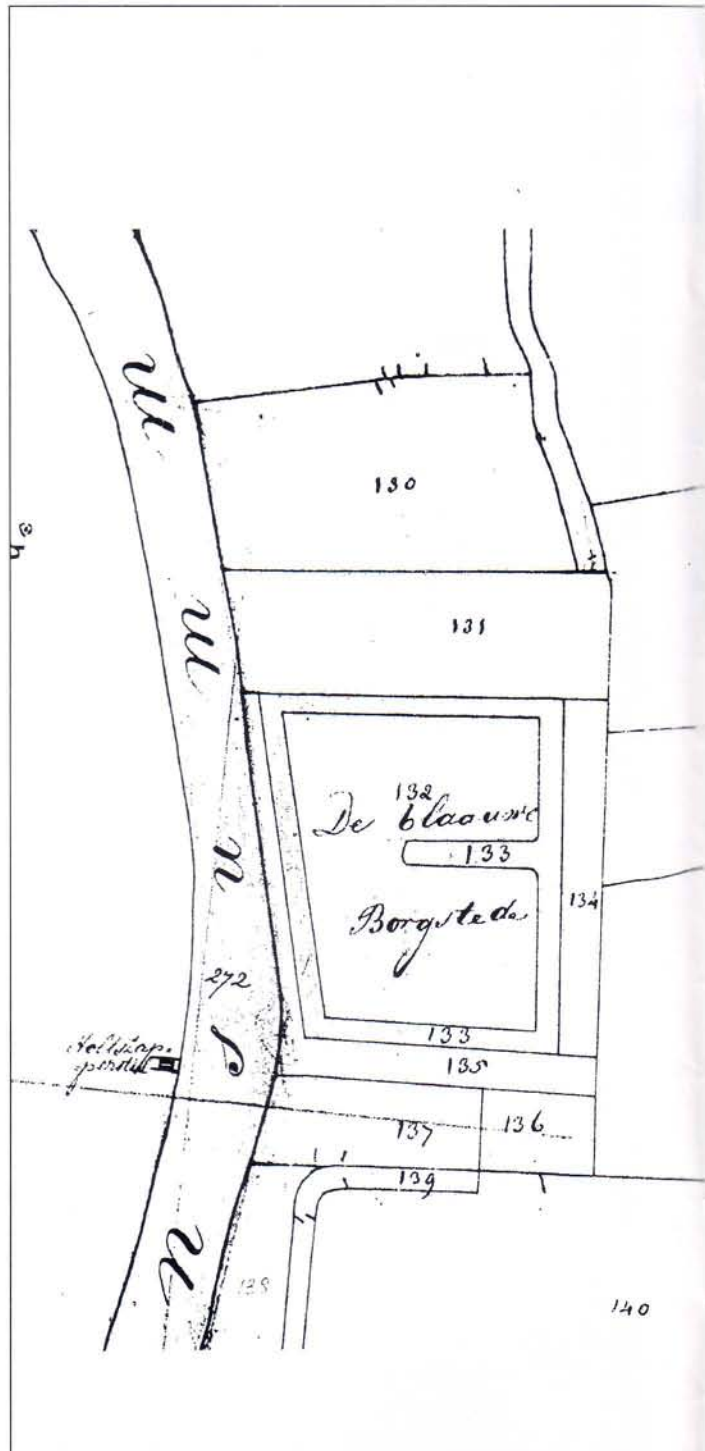
De hierna uit te geven kaarten van 'De blaauwe Borgstede' en 'Het Huis de Braak' met het bijbehorende 'Tichelwerk' zijn respectievelijk fragmenten van het eerste en tweede kaartblad van sectie C van de oude kadastrale gemeente Winsum.¹ Sectie C vormde het meest noord-oostelijke deel van de oude gemeente en draagt op de overzichtskaart de naam 'De Meeden'. De beide kaartbladen van C werden, zoals ook de voorgaande kaarten, vervaardigd door de landmeter 1e klas, R.B. Leggelo. Aan de westzijde grensde de sectie aan sectie B (Ranum-Obergum), nl. aan het Temmaar. Aan de noordzijde vormde de Takkebosschelaan de sectie- en gemeentegrens. De zuidgrens van sectie C was het Winsumer Diep. De gehele sectie C werd ongeveer in het midden van west naar oost doorsneden door de 'Weg van Obergum naar Onderdendam', de huidige Onderdendamsterweg.

De volgende kaartfragmenten van De Blauwborg en De Brake, die beide direct aan het Winsumerdiep lagen, vormen dus de onderste randen van de beide kaartbladen van sectie C.

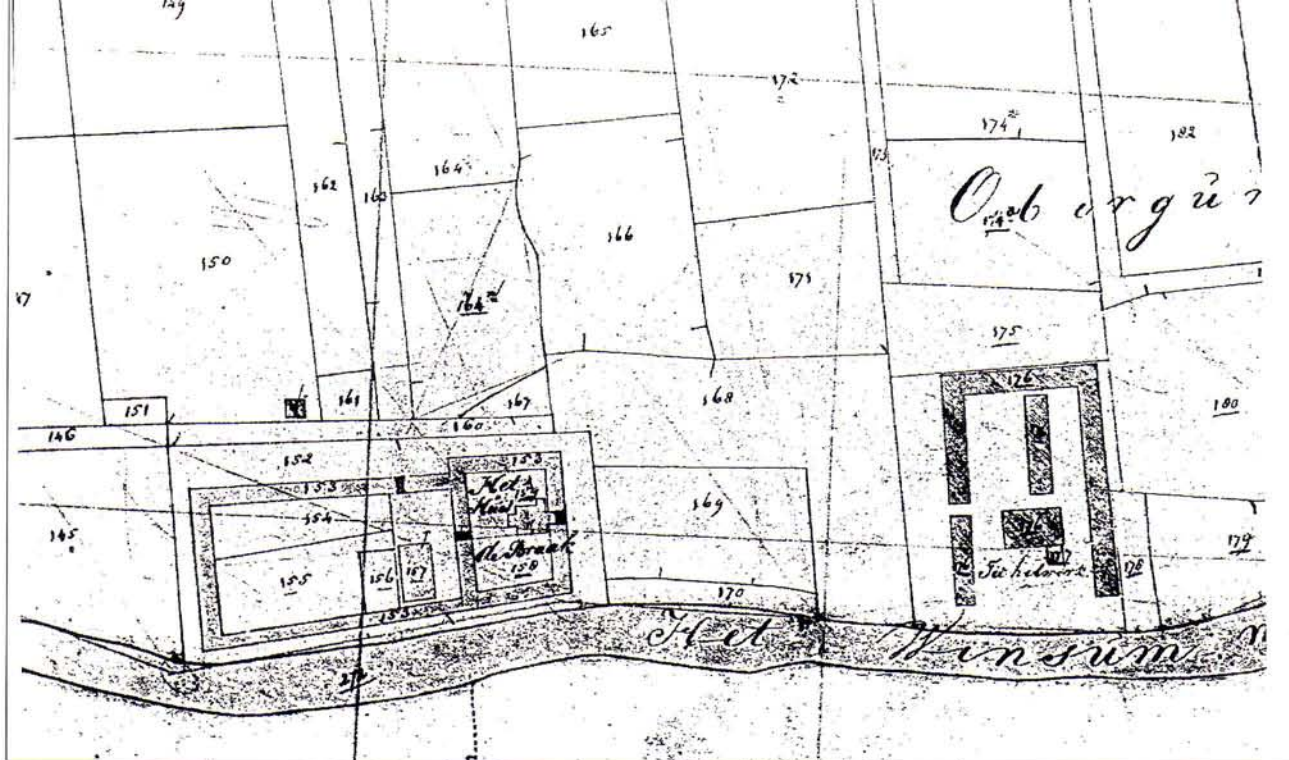
Beide kaartfragmenten zijn wederom volgens het beproefde procédé bewerkt en uitgegeven.

Op het kaartfragment van De blaauwe Borgstede treft men aan de zuidzijde van het Winsum(m)erdiep een getekend bruggetje aan met het bijschrift 'Holtstapperstil'. Dit, vroeger en nu in de volksmond zo genoemde bruggetje, dat in de Trekweg naar Onderdendam over het Potmaar lag, dankt zijn naam naar alle waarschijnlijkheid aan de familie Holtzapfel, die van 1655 tot 1667 in bezit was van de Blauwborg (zie onder).

Op het kaartfragment van Het Huis de Braak heeft tekenaar Leggelo in de uiterste zuidoostelijke hoek van perceel 150 een klein vierkantje getekend, dat verder niet in de OAT wordt gespecificeerd. Dit was een duiventil.

Fragment van het oorspronkelijke 1ste kaartblad van sectie C, 'De blaauwe Borgstede'.

Fragment van het oorspronkelijke 2de kaartblad van sectie C, 'Het Huis de Braak' en het bijbehorend 'Tichelwerk'.

SECTIE C (fragment). De blauwe Borgstede

nr.	achternaam	voornamen	beroep	woonplaats	functie perceel	opp.m2
130	Sichtermann van De Brake	Melle	procureur	Den huize De Brake	weideland	8550
131	"	"	"	"	"	6390
132	"	"	"	"	bouwland	9300
133	"	"	"	"	water	4120
134	"	"	"	"	weideland	1950
135	"	"	"	"	"	2550
136	"	"	"	"	"	1260
137	"	"	"	"	"	1560
138	"	"	"	"	"	10860
139	"	"	"	"	weg als wei- deland	1220
140	"	"	"	"	bouwland	17760

SECTIE C (fragment). Het Huis de Braak en het Tichelwerk

nr.	achternaam	voornamen	beroep	woonplaats	functie perceel	opp.m2
145	Sichtermann van De Brake	Melle	procureur	Op den huize De Brake	weideland	13200
146	"	"	"	"	weg als bouwland	1540
147	"	"	"	"	weideland	12250
149	"	"	"	"	"	17250
150	"	"	"	"	"	17560
151	"	"	"	"	"	460
152	"	"	"	"	grond tot vermaak	8400
153	"	"	"	"	water als bouwland	5290
154	"	"	"	"	tuin	2400

nr.	achternaam	voornamen	beroep	woonplaats	functie perceel	opp.m2
155	"	"	"	"	boomgaard	3970
156	"	"	"	"	tuin	610
157	"	"	"	"	huis & erf	2110
158	"	"	"	"	tuin	1180
159	"	"	"	"	huis & erf	1470
160	"	"	"	"	weg als bouwland	2060
161	"	"	"	"	bouwland	780
162	"	"	"	"	weideland	8340
163	(niet in OAT)					
164	"	"	"	"	"	12180
164a	"	"	"	"	"	8250
165	"	"	"	"	"	10880
166	"	"	"	"	"	11080
167	"	"	"	"	"	690
168	"	"	"	"	"	14870
169	"	"	"	"	tuin	7060
170	"	"	"	"	weideland	1400
171	"	"	"	"	"	7580
172	"	"	"	"	"	16660
173	"	"	"	"	weg als weideland	2010
174	"	"	"	"	weideland	12480
174a	"	"	"	"	"	8430
175	"	"	"	"	"	5240
176	"	"	"	"	steenbakkerij & erf	16670
177	"	"	"	"	huis & erf	80
178	"	"	"	"	tuin	1370
179	"	"	"	"	weideland	8030
180	"	"	"	"	"	22810
181	"	"	"	"	weg als weideland	4010
182	"	"	"	"	weideland	14440

Uit de bovenstaande uittreksels uit de OAT's blijkt dat alle, op de beide kaartfragmenten weergegeven percelen omstreeks 1828 eigendom waren van Mello Sichterman, procureur bij de rechtbank van Appingedam en lid van de Eerste Kamer. Sichterman, die in 1856 als weduwnaar op De Brake overleed, was in feite de laatste bewoner van het huis De Brake met toebehoren, waaraan reeds sedert 1739 ook de landerijen van de naburige Blauwe borg waren toegevoegd. In zijn testament had hij bepaald dat het huis De Brake op afbraak moest worden verkocht. Het huis van de Blauwborg moet reeds omstreeks 1730, kort voordat de landerijen aan die van De Brake werden toegevoegd, zijn gesloopt. Vandaar dat op het kaartfragment ook slechts sprake is van 'De blaauwe Borgstede', d.i. de plaats waar de Blauwborg oorspronkelijk stond.

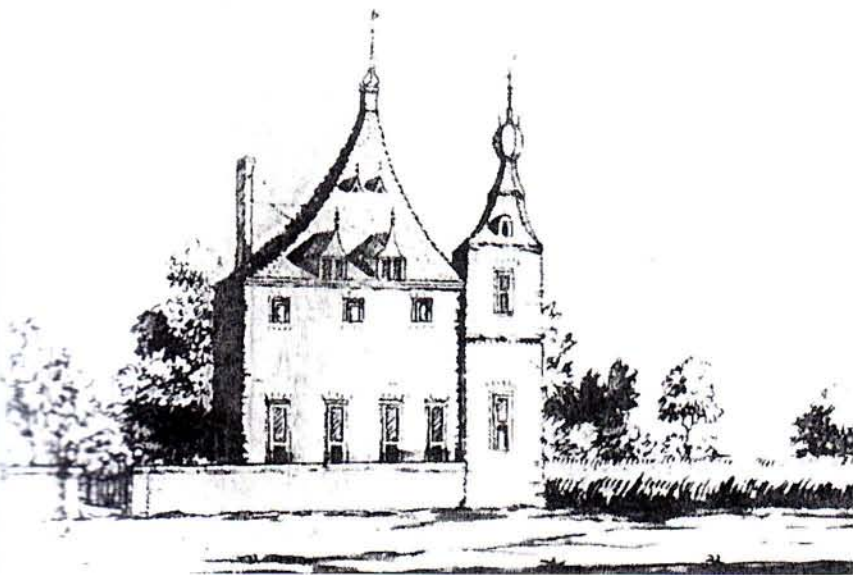
Beide Obergumer borgen hebben uiteraard in de eeuwen

hiervoor hun eigen geschiedenis gekend, waaruit wij in de volgende paragraaf enkele bijzonderheden vermelden. In de laatste paragraaf van deze bijdrage gaan wij nader in op het wedervaren van de oorspronkelijke bezittingen van beide borgen na Sichterman's dood tot in onze tijd.

Enkele oudere bijzonderheden ²

BLAUWBORG

De Blauwborg, zo genoemd naar de kleur die het dak van het huis moeten hebben gehad, wordt voor het eerst in 1650 vermeld. In dat jaar geraakte 'Abel Lewe op die Brake' na het overlijden van zijn echtgenote Maria Ripperda in zodanige financiële moeilijkheden dat hij genooddaakt was op verzoek van zijn crediteuren op 19 juni hun heerd lands te Obergum, groot 38 jukken, 'met de behuysinghe daerop staende, de Blauwe Borch genoemd', met tuinen, grachten

De Blauwborg (begin achttiende eeuw)

en singels, in veiling te verkopen. Op dat moment was Conradus Meyer de huurder van het huis. Abel Lewe bleef na veiling zelf koper voor 30.000 gulden, maar overleed zeer kort hierna. Het gevolg was dat de Blauwborg wederom in veiling kwam, op 14 augustus 1650. Koper werd toen de bovengenoemde Conradus Meyer voor 18.400 gulden. Blijkbaar heeft Conradus zijn financiële verplichtingen niet kunnen nakomen, want vrij kort hierna verliet hij het huis, zodat de borg ter beschikking bleef van de schuldeisers van Abel Lewe.

In 1655 werd de Blauwborg dan eindelijk definitief gekocht voor 20.100 gulden door kapitein Jacob van Holzapfel, genaamd Mijlander, die in 1629 gehuwd was met Wigboldina van Ewsum. Na zijn dood kwam de borg met toebehoren aan zijn zoon, Adolf van Holzapfel. Deze liet het bezit na zijn overlijden in 1667 met schulden beladen na. Nieuwe koper en eigenaar werd in datzelfde jaar Johan Lewe te Middelstum, voor 24.500 gulden, die het op zijn beurt na zijn overlijden naliet aan zijn zoon, Jan, ritmeester en commandant van Delfzijl. Naar alle waarschijnlijkheid heeft zoon Jan tot aan zijn dood in 1705 niet veel op het huis gewoond.

In dat jaar kwam de Blauwborg opnieuw in publieke verkoop. Koper werd nu, voor slechts 5650 gulden, Gesina Rengers van Farmsum, die gedurende de jaren dat zij in Obergum verbleef, namelijk tot 1728, de kerk van het dorp met een avondmaalbeker verrijkte. Na haar dood in 1733 vererfde de borg op haar nicht, Wilhelmina Rengers van Farmsum, weduwe van overste Frederik Willem Lewe van Middelstum. De oppervlakte van het bijbehorende land bedroeg in deze periode nog steeds ruim 38 jukken.

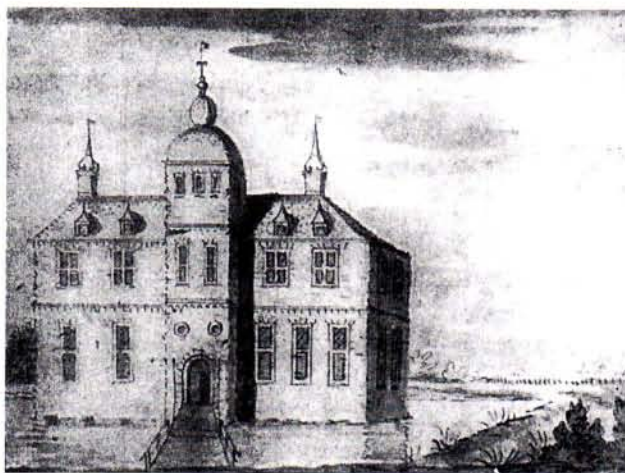
Vermoedelijk is het huis reeds kort na het vertrek van Gesina Rengers uit Obergum gesloopt. De bossen met de daarin aanwezige reigerkolonie bleven nog jarenlang bestaan, totdat zij in 1739 toegevoegd werden aan de landerijen van de naburige borg De Brake. In dat jaar namelijk weten de erven van Hugo van Nijeven het, sedert 1650 van De Brake gescheiden, bezit van de Blauwborg weer in een hand te verenigen.

Hierna wordt het huis niet meer afzonderlijk vermeld. Aan het begin van de 19e eeuw werden de bossen gekapt. Inmiddels verdwenen in de loop van de 20ste eeuw ook de grachten en singels.

DE BRAKE

De herkomst van de naam van deze, wat meer naar het oosten gelegen Obergumer borg is voorsnog onzeker (braakliggend land?). Als heerdnaam komt deze reeds voor in de tweede helft van de 15e eeuw. Ook zien wij in deze periode de heerd-, en latere borgnaam gebruikt door enkele bewoners: 1457 'Grote Berent ter Brake', 1503 'Ebbe ter Brake' en 1532 'Jacob Ysbrands ter Brake'. Naar alle waarschijnlijkheid hebben wij hier niet te maken met hoofdelingen.

Sinds 1557 gebruikte Johan Hiddink, die onder andere redger was te Obergum, de toevoeging 'ter Brake' in zijn naam. Deze Johan Hiddink is vooral bekend geworden door zijn deelname aan de beeldenstorm te Obergum. Ten gevolge hiervan moest hij uitwijken en werden zijn goede-

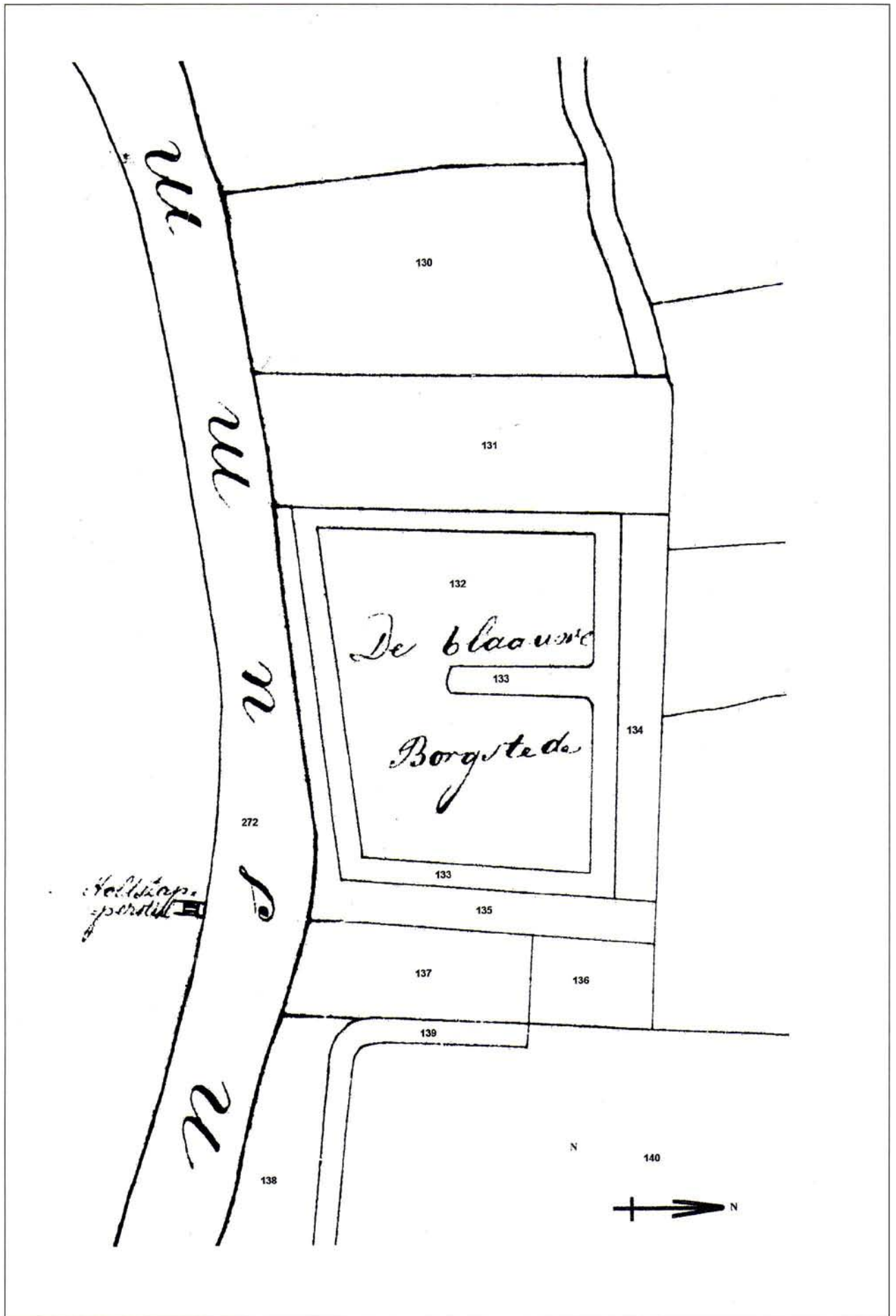

De Brake (in het jaar 1717).

ren verbeurd verklaard. Tot deze goederen behoorden volgens de confiscatielijsten: 'een heerd land, groot 40 juk, liggende ter Brake onder Obergum, met een schoon woonhuis, welk land en huis door de inundatie (Allerheiligenvloed 1570) grotendeels zijn bedorven'.

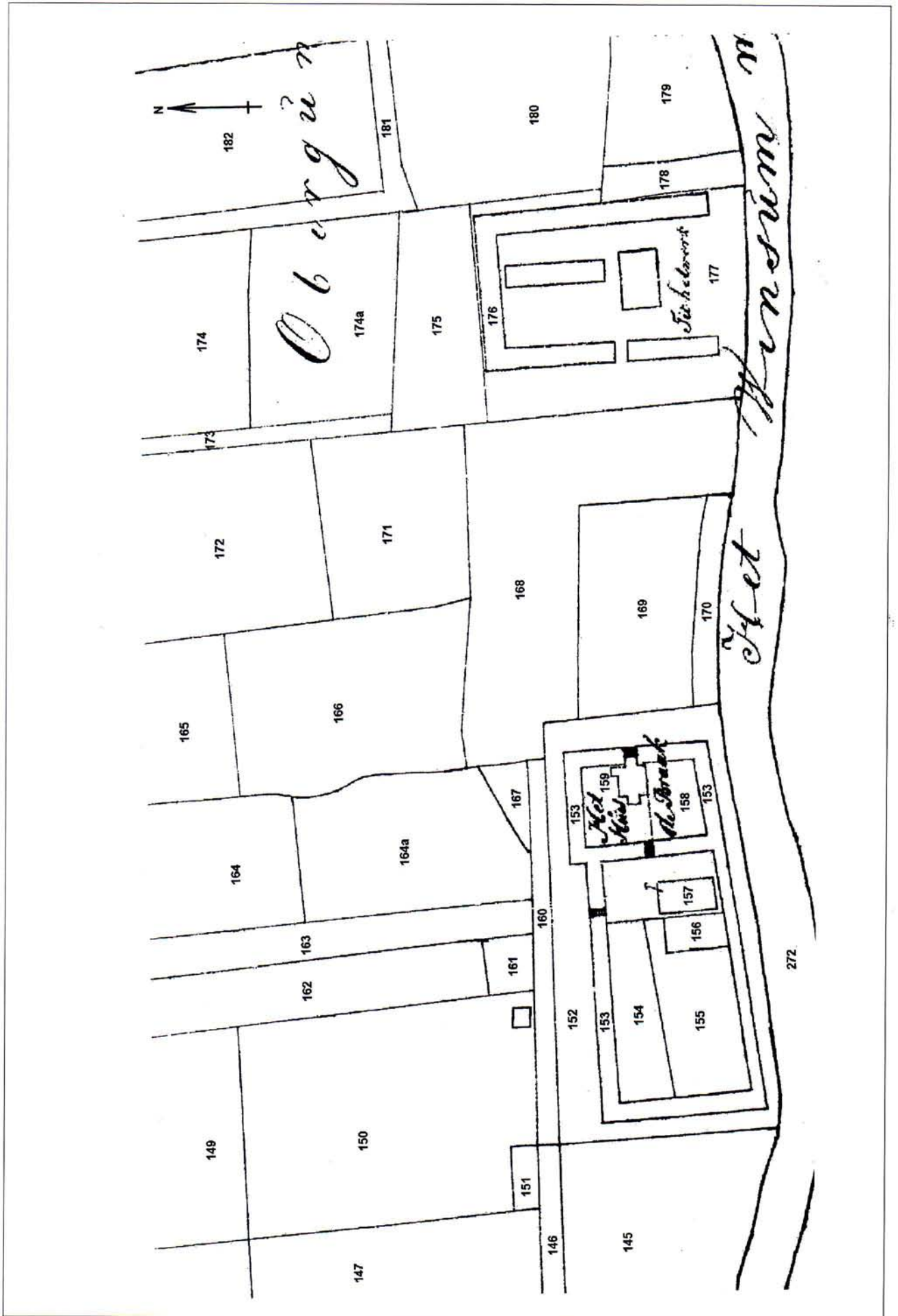
Na de Pacificatie van Gent in 1576 keerde Johan waarschijnlijk weer terug naar Obergum en nam hij opnieuw bezit van zijn goederen. Na zijn dood in 1596 wordt De Brake, die dan bestaat uit een heerd lands van ongeveer 41 jukken groot, de borg met het schathuis, alsmede de singel, poorten, brug, gracht, héminge, hovinge en heerlijkheden en gerechtigheden, verkocht aan Egbert Schaffer voor 35 emder gulden per juk en 1600 emder gulden voor de borg met gerechtigheden. Zestien jaar later verkoopt Schaffer zijn bezit aan Wessel Harderwick, genaamd Ganseneb, schepper van Winsumer Zijlen en gehuwd met Anna Maria Ripperda. Na diens overlijden in 1635 verkreeg Abel Lewe, die in het jaar daarvoor met Maria Ripperda in het huwelijk was getreden, het goed.

Wanneer in 1650 Maria Ripperda en Abel Lewe zijn overleden, wordt De Brake met het bijbehorende tichelwerk wederom te koop aangeboden. Majoor Adam van Heerdt koopt het geheel voor 45.000 gulden en vestigt zich met zijn vrouw, Eemke Huinga, op het huis. Lang hebben zij niet in Obergum kunnen vertoeven, want reeds drie jaar later blijkt kapitein Arnold Huinga de borg te hebben aangekocht voor 47.000 gulden. Hoewel Huinga in 1665 de bezittingen nog wist uit te breiden met wat land en rechten,

De schoongemaakte kaart van 'De blaauwe Borgstede'

De schoongemaakte kaart van 'Het Huis de Braak'

'Holtstapperstil' over het Potmaar in de Trekweg naar Onderdendam. (foto: J. Tersteeg)

is het erg onzeker of hij ooit op De Brake woonde; hij was commandant van Oudeschans.

Na Huinga verschijnt ca. 1670 Anna Maria Ulgers, weduwe Jarges, als eigenaresse van de borg ten tonele. Zij hertrouwde met ritmeester Frans Willem Ripperda. In 1675 echter dwongen de schuldeisers van het echtpaar dat zij het goed, toen 58 jukken groot, zouden verkopen. Omdat Frans Willem Ripperda zelf de hoogste bieder was (f 25.000), maar de koopsom niet kon betalen, kwam het geheel in handen van hoofdman Arnold van Nijeveen, die stamde uit een regentengeslacht uit de stad Groningen.

Na het overlijden van Arnold in 1683 vererfde de borg op zijn zoon, ritmeester Christiaan van Nijeveen, die het op zijn beurt na zijn dood in 1693 naliet aan een broer, Hugo van Nijeveen, die gehuwd was met Hermanna Maria van Julsingha.

Hermanna Maria woonde vele jaren op De Brake, ook na de dood van haar man in 1714. Hun kinderen wisten zelfs

Het voormalige borgterrein van de Blauwborg. Op de achtergrond de nieuwbouw van de wijk De Brake. (foto: J. Tersteeg)

in 1739 de naburige Blauwborg weer aan het goed van De Brake toe te voegen.

In 1781 viel De Brake bij erfenis toe aan Hermanna Helena van Iddekinge, kleindochter van Peter van Nijeveen, broer van Christiaan en Hugo. Hermanna, die in 1790 een prachtige avondmaaltafel schonk van de Obergumer kerk, was gehuwd met een raadslid van de stad Groningen, Paulus Laman. Bij haar overlijden in 1803 vererfde de borg, die toen op 20.000 gulden werd getaxeerd en 79 bunder land omvatte, op haar dochter, Catharina Hermanna Laman, gehuwd met Anthony Ewoud Sichterman. Na hun dood kwam bij akte van scheiding van 1828 De Brake, groot ongeveer 80 bunder, aan hun zoon, Mello Sichterman,

man, procureur van de Appingdamse rechtbank en lid van de Eerste Kamer. Mello Sichterman was de laatste bewoner van het inmiddels door allerlei verbouwingen niet fraaier geworden huis, waar hij in 1856 overleed. In zijn testament bepaalde hij dat de borg moest worden gesloopt. Nog in hetzelfde jaar werd het gebouw in publieke veiling op afbraak verkocht. In de tweede helft van de 19e eeuw verdwenen de laatste resten. De bossen werden gerooid. Kleinzoon Mello Sichterman erft dan het bezit van zijn grootvader en laat op de plaats van het voormalige schathuis de boerenbehuizing 'De Brake' bouwen.

De huidige jachtwerf 'De Brake' op de plaats van het vroegere Tichelwerk. Op de achtergrond het bedrijfsterrein van de 'Prinsenhoeve'. (foto: J. Tersteeg)

Latere ontwikkelingen³

Nadat Mello Sichterman op 5 april 1891 is overleden, wordt het resterende bezit in juli 1892 toegedeeld aan diens vrouw, Antoinette Eyssonius Wichers. Op 22 oktober volgt dan de publieke verkoop van het onroerend goed. De boerenbehuizing met schuren 'De Brake' met de vaste beklekking van erven, hoven, singels en grachten en ruim 30 hectaren land wordt gekocht door Berend Haye Harke, vlasfabrikant en landgebruiker te Obergum. De eigendom van het land wordt gekocht door Trijntje van der Tuuk te Bellingeweer. Voorts wordt de beklekking van ruim 23 hectaren land met het tichelwerk en een behuizing verkocht aan Jan Timmer, steenfabrikant te Winsum. Tenslotte worden nog de beklekkingen gekocht van een aantal kleinere percelen land, verschillende collatierechten en eigen-

De oude oprijlaan van de borg De Brake, nu 'Prinsenhoeve'. (foto: J. Tersteeg)

dommen en de boerderij 'Halfwegen' met de beklekking van 37 hectaren land. In 1917 worden 70 zware eikenbomen, afkomstig van het voormalige borgterrein, geveild. De boerderij 'De Brake' werd van 1927 tot 1933 bewoond door Engel Tijdens en Grietje Henderika Dolfin en na 1933 door Kornelis Dijkstra en Jantje Veldman. Op 22 mei 1946 wordt uit de nalatenschap van Berend H.

Harkema en Jeannet Heidema de boerderij in twee delen gesplitst, doch uiteindelijk in februari 1948 bij een nieuwe akte van scheiding weer in totale omvang toegedeeld aan Aleida A.E. Harkema. Op 23 augustus 1968 verkopen de weduwe A.A.E. Willemsen-Harkema en kinderen de boerderij 'De Brake' aan Jelle Prins en Tjitske Renkema. Daarna heet de boerderij 'Prinsenhoeve' (Onderdendamsterweg 47). Door verschillende aankopen wist Jelle Prins, die sinds 1951 de boerderij bewoonde, zijn bedrijf uit te breiden. Vanaf 1978 werd en wordt de boerderij bewoond door Geert Prins en Els Duisterwinkel en werd het bedrijf door de maatschap van de drie gebroeders Prins geëxploiteerd. In 1988 kwam de behuizing in het eigendom van de maatschap.

Naast de huidige 'Prinsenhoeve', als meest directe opvolger van het huis De Brake en aangrenzend landbezit, ligt er aan de Onderdendamsterweg (nr. 53) nog een tweede boerderij, die in het verleden nauw verbonden is geweest met de borg. De huidige boerderij, die in 1934 gebouwd werd door de familie Timmer te Winsum, is echter de opvolger van een oudere boerenbehuizing, die vermoedelijk ten noordoosten van het huidige gemaal 'Sichterman' was gelegen. De 66 jukken behuisd land behoorden oorspronkelijk toe aan het klooster Essen bij Haren. Na de reductie wordt het land door opeenvolgende meiers gepacht van de Provincie. In 1724 verkoopt de Provincie de eigendom van de 66 jukken land aan Harmanna Maria van Julsinga, weduwe van Hugo van Nijeveen en vrouwe van 'De Brake'. Korte tijd later koopt zij van Harm Joosten en Kunje Jans hun 'behuizinge, bestaande in een binnehuis, vriesche schuire, Gockinga genaamd, met daarbij de overdracht en het recht van beklemminge van 66 jukken land en een juk pastorieland'. Hiermee werd dit oude landbezit dus toegevoegd aan dat van de borg De Brake. In mei 1732 verkoopt Harmanna de boerenbehuizing 'Gockinga' met het bijbehorende land alweer, doch ergens voor 1800 weet de familie Van Nijeveen, dan bewoners van De Brake, het opnieuw te verwerven. Na 1828 is Mello

Sichterman eigenaar. In oktober 1910 worden de steenfabriek met ruim 23 ha land en de beklemmingen van 6 en 3 ha land verkocht aan Jan Timmer, steenfabrikant te Winsum. De huidige boerderij verrees op een gedeelte van dit land. In 1982 verkocht Hein Timmer de boerderij met ca. 25 ha land aan Jelle Prins. De resterende 10 ha werden verkocht aan de gebroeders Broekema. In 1988 werd het gebouw met ruim 12 ha land overgenomen door de maatschap van de gebroeders Prins. J. Prins hield toen zelf de eigendom van 12 ha land. Momenteel bewonen Rienk Prins en Janny Pestoor de boerderij, die de toepasselijke naam 'Nieuw Brake' draagt. Op het vroegere tichelwerk en de latere steenfabriek is momenteel de jachtwerf 'De Brake' gevestigd.⁴

■ Jacques Tersteeg

■ Kees Wolters

1. Met dank aan Clemens Tersteeg die de kaart voor ons scande.
2. De volgende bijzonderheden zijn grotendeels ontleend aan *De Ommelander Borgen en Steenhuizen*, Dr. W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol en A. Pathuis (Assen/Maastricht 1987, 2e druk), p. 301-305. Tevens werd gebruik gemaakt van de bijdragen 'De borgen te Bellingeweer en Obergum' van A. Pathuis in *Winsums Verleden* (Groningen 1957), p. 157-161 en 'Winsum voor 1850' van W.J. Formsma in *Winsum, Gedenkboek 1982* (Groningen 1982), p. 55-56.
3. De hier gebruikte gegevens zijn ontleend aan *Boerderijen in het Halfambt*, G. Boerma, A.F. Kruizenga, R. van der Tuuk (red.). Groningen 1992, p. 536-539.
4. Met dank aan de fam. G. Prins en R. Prins voor de aanvullende informatie.

RECEPT

Op 20 november 1745 wordt in de Amsterdamse *Saturdagsche Courant* per advertentie het verschijnen aangekondigd van het kookboek 'De Volmaakte Hollandse Keuken-Meid'. De advertentie begint met: "t'Amsterdam bij S. van Esveld in de Beurssteeg is gedrukt en is ook al om te bekomen ... (etc.)". De prijs is 12 stuiver. Hiermee wordt een kookboek aangekondigd dat ruim een eeuw lang zeer regelmatig herdrukt zou worden. De zorg voor een wintervoorraad was in die tijd een belangrijke taak van de huisvrouw. Als zij behoorlijk eten op tafel wilde brengen, moest zij vooruit zien en vlees en groente voor de winter inleggen en inzulten. Het eerste hoofdstuk van *De Volmaakte Hollandse Keuken-Meid* gaat dan ook over "Afhakken van 't Vleesch in de Slacht-tyd, en hoe men de stukken best en ten meesten voordeele zal gebruiken, en verder met alles in de Slacht tyd moet handelen". In het nu volgende recept kunt u bijvoorbeeld lezen hoe men aan het eind van de 18e eeuw de ham bereidde.

ROOKEN VAN HAMMEN

Als de Hammen omtrent acht dagen in het zout gelegen hebben, zo neemt men ze daar uit, en laat ze afdruipe en droogen, en dan naait men ze in rookzakken en hangt ze in de Schoorsteen, om met eikenhout of spaanders te rooken. En als ze drie maanden in de schoorsteen gehangen hebben, neemt men ze daar uit, want anders droogen ze te sterk, en de kinnenbakshammen zyn in een maand genoeg gerookt.

Bron:

Oud-hollands kookboek, Annie van 't Veer, Prisma-boeken, het Spectrum 1966, p. 105, 116 en 118.

Het Nutsbestuur tijdens het 100-jarig bestaan in 1929. Van links naar rechts: B. Bruins Hzn. (penningmeester), doker Brons, ds. H.R. Boersma (voorzitter), G. Juchter (secretaris) en Jelte Wiersma.

Het Nutsdepartement Winsum

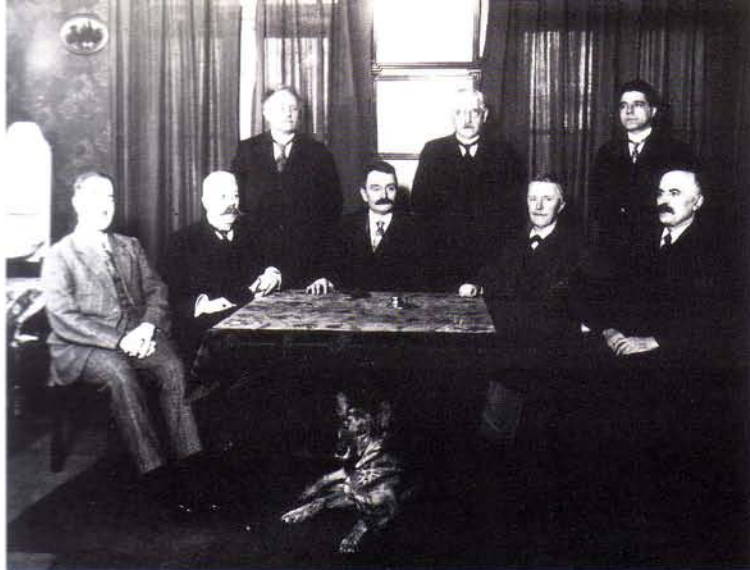
Op 1 april 1829, ruim 170 jaar geleden, besloten dertig vooraanstaande burgers uit Winsum en omgeving tot het oprichten van een Nutsdepartement. Op 1 juli van datzelfde jaar volgde de erkenning door het hoofdbestuur te Amsterdam. Het Nutsdepartement is voor de volksontwikkeling van Winsum en omgeving van bijzonder grote waarde geweest. Vooral de plattelanders (het gewone volk) hebben hiervan de vruchten kunnen plukken. Onze vereniging 'Tot het Nut van 't Algemeen' kent dan ook een rijke geschiedenis en is tot op heden de oudste vereniging van Winsum. In dit verhaal vindt u een beschrijving aan de hand van het verenigingsarchief van het Winsumer Nutsdepartement. Die beschrijving begint bij de oprichting in 1784 van het Genootschap van Konsten en Wetenschappen in Edam en eindigt met een discussie over het nut van 'Het Nut' in Winsum anno 2000.

Onderwijs, verdraagzaamheid en liefde voor het vaderland

We beginnen dit verhaal bij de bron en wel in het jaar 1784, het jaar waarin de Doopsgezinde predikant Jan Nieuwenhuysen in Edam het Genootschap van Konsten en Wetenschappen oprichtte. Het genootschap, met als zinspreuk 'Tot het Nut van 't Algemeen', is voor de volksontwikkeling van ons land van eminent belang geweest. De grote man achter de schermen is waarschijnlijk Johan Hendrik Swildens (1745-1809) geweest. Swilders was een vurig patriot en tevens hoogleraar te Franeker. Zijn streven en denkbeelden vindt men terug bij het Nut: een streven naar algemeen volksonderwijs, opleiding tot democratische staatsburgers en opvoeding in een algemeen christelijke geest van verdraagzaamheid en liefde voor het vaderland. Het Nut telde weldra over het hele land een groot aantal departementen (afdelingen). Vooral op het platteland had het Nut veel aanhangers, maar in verband met de partijtwisten tussen Patriotten en Prinsgezinden heeft men het hoofdbestuur in 1787 naar Amsterdam verplaatst. Het Nut stichtte vele lagere scholen en enkele kweekscholen en gaf tal van boeken uit voor het onderwijs. Ook werden er leeszalen en spaarbanken opgericht en cursussen voor volwassenen georganiseerd. Bij het totstandkomen van de eerste Schoolwetten (1801, 1803 en vooral 1806) heeft het Nut eveneens een toonaangevende rol gespeeld. Op initiatief van Ph. Kohnstamm kwam in 1918 het Nutsseminarium voor Pedagogiek te Amsterdam tot stand en in 1954 werd de Nutsacademie te Rotterdam opgericht.

Het Nut in Noord-Groningen

De twee oudste Nutsdepartementen in Noord-Groningen zijn het departement Uithuizen en het departement Marne/ Winsum. Uithuizen had al in 1795 een volksbibliotheek. Het departement de Marne werd rond 1800 opgericht en zal waarschijnlijk ook een volksbibliotheek hebben gehad. De oprichters van dit departement waren ds. Jaco-

Commissarissen van de Spaarbank. Zittend van links naar rechts: R. Enter, Jhr. Mr. C. de Ranitz, Tiemen van Weerden, B. Hopma en Korn van Ham Bzn. Staande de commissie van Toezicht: ds. H.R. Boersma, Jan Timmer en S. Venhuizen (archief 100-jarig bestaan van het Nut, 1929).

bus Albertus Uilkens (1772-1825) en Marten Aedsges Teenstra (1742-1806), twee vooraanstaande persoonlijkheden op het Groninger hogeland. Marten Aedsges Teenstra is van Friese afkomst. In 1776 kocht hij een boerderij in Zuurdijk (nu Castor geheten) en wist zich op te werken tot een van de rijkste boeren van de Marne. Hij had als hobby natuurkunde en sterrenkunde en was zeer bevriend met Eise Eisinga uit Franeker. Toen de patriot Eise Eisinga moest vluchten werd hij dan ook verborgen gehouden op de boerderij van Marten Aedsges.

De tweede voortrekker van afdeling De Marne, Jacobus Albertus Uilkens, was in zijn jonge jaren bevriend met de toen al beroemde Geert Reinders uit Winsum. Geert Reinders nam de leergierige Uilkens mee op zijn tochten langs de boeren en bracht hem veel kennis bij over natuurkunde en landbouw. Later schreef Uilkens een aantal boeken, waaronder een bekroond natuurkundig schoolboek. Van 1799 tot 1815 was hij predikant in Eenrum en gaf daar ook lessen in de landbouwkunde aan de boerenstand. De drie leden van de familie Teenstra, waaronder de oudste Marten Aedsges, waren zijn trouwste leerlingen. In 1815 werd ds. Uilkens hoogleraar in de landbouwhuishoudkunde aan de universiteit van Groningen.

Het departement De Marne gaf in de periode van 1801 tot 1807 en ook nog in het jaar 1809 een Ommelander Almanack uit. Deze almanak werd grotendeels volgeschreven door de zeer actieve predikant Uilkens. In 1802 publiceerde Geert Reinders in deze almanak zijn eerste artikel over 'den Landman'. Toen Eenrum en Baflo later een eigen departement gingen oprichten en Uilkens zijn krachten aan het hoogleraarschap ging wijden, kwijnde het departement De Marne weg en werd in 1814 opgeheven. De oprichting van het departement Winsum in 1829 stond min of meer in het teken van de 'Verlichting'. Deze stroming kan gekenmerkt worden als een optimistisch vooruitgangsgeloof, waarbij kennisvermeerdering werd gezien als de sleutel tot het vergroten van menselijke mogelijkheden, het verhogen van materiële welvaart en het bevorderen van zedelijk gedrag. Ook in Winsum waren er, vooral onder de gegoede burgers, veel mensen die dit uitgangspunt onderschreven.

Zo werd op 1 april 1829 in Winsum een departement opgericht 'Tot Nut van 't Algemeen' en op 1 juli van dat jaar volgde de erkenning door het hoofdbestuur te Amsterdam. Ook in Winsum was een predikant de gangmaker, namelijk dominee G.W. Goltz van der Tuuk. Hij werd bijgestaan door dokter S.H. Numan (vice-voorzitter), ds. J.R. van Eerde (secretaris) en G.B. Hopma (penningmeester). In april is het bestuur begonnen met het werven van leden en zo ging op 1 juli 1829 het departement Winsum van start met dertig leden. De ledenadministratie werd bijgehouden in een eenvoudig schoolschriftje. Bijgaand vindt u een afbeelding van de originele ledenlijst van 1 juli 1829. In de begintijd werd er negen keer per jaar vergaderd, maandelijks op de woensdag die het dichtst bij de volle maan stond. Nieuwe leden werden bij wijze van ballotage aangenomen. Het Nutsdepartement van Winsum is energiek van start gegaan en heeft in de loop der jaren vele activiteiten ontplooid.

Zestig jaar Nutsontwikkeling in Winsum

Ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan in 1889 had vice-voorzitter ds. J.J. Damsté een feestrede geschreven en in boekvorm laten drukken bij J.C. Mekel. Na een uitvoerige inleiding over de geschiedenis van de Maatschappij tot

Rietcursus met meester B. Niehoff (archief 100-jarig bestaan van het Nut, 1929).

Nut van 't Algemeen in Nederland, ging hij over op de Nutsontwikkeling in Winsum. Eerst werd de heer H.W. Wierda in het zonnetje gezet. Wierda was toen 57 jaar lid van het Nutsdepartement en zeer actief. Ten tijde van het zestigjarig bestaan was J. van Lith voorzitter, met A. Keizer als secretaris en K. Kleveringa als penningmeester. Het aantal leden was in een tijdsbestek van zestig jaar niet spectaculair toegenomen, namelijk van 30 naar 48. Bij het veertigjarig bestaan was er zelfs sprake geweest van een lichte daling van het aantal leden. Maar onder het bestuur van J. Schepel (voorzitter), H.W. Wierda (vice-voorzitter), J.R. Zuidema (secretaris) en P. Hopma Bz (penningmeester) werd er dat jaar toch een bescheiden feestje gevierd. Zo werden er aan een veertigtal kinderen prijzen uitgereikt voor hun trouwe schoolbezoek en onder het genot van een hapje en een drankje hielden de

bestuursleden verschillende voordrachten. Bij het vijftigjarig jubileum waren de heren S.M.S. de Ranitz en U. Wierda respectievelijk voorzitter en penningmeester, daarnaast maakten J.R. Zuidema en H.W. Wierda in die tijd nog deel uit van het Nutsbestuur. Tijdens dit halve eeuwfeest in 1879 reciteerde de hooggeleerde heer W. Hecken uit Groningen en was het nawoord in handen van ds. J. Keizer uit Wetsinge, die de lachspieren danig in beweging zette.

Tijdens de eerder genoemde feestrede van dominee Damsté in 1889 werd uitvoerig ingegaan op de resultaten van zestig jaar Nutsactiviteit in Winsum. Zo staat beschreven dat er in al in 1836 werd gestart met een leesbibliotheek. De leden van het Nutsdepartement van Winsum schonken elk jaar een aantal boeken aan de bibliotheek. Maar de bevolking maakte waarschijnlijk weinig gebruik van deze Nutsbibliotheek, want in 1823 ging de instelling ter ziele. Later, in het jaar 1885, werd een nieuwe poging ondernomen onder het bestuur van de heren S.M.S. de Ranitz, J.R. Zuidema, S.A. Schuit, A. Keizer en J. van Lith. Deze tweede poging had wel succes. Elke zaterdag werden er zo'n tachtig tot honderd boeken gratis uitgereikt voor een leenperiode van veertien dagen. Dit succes was overigens mede te danken aan de volksvoorlezingen, die vanaf 1884 elke winter gretig werden bezocht.

Twintig jaar voordien, op 11 mei 1864, werd er een spaarbank opgericht. De eerste commissarissen waren de heren A.U. van Iddekinge, P. Hopma Bz, Mr. P. Breugel en Ds. D. Cannegieter. Om deelneming aan te moedigen nam het oudste lid de heer H.W. Wierda direct tien boekjes af met een totaal bedrag van f1000,-. In het jaar van oprichting werden er 39 spaarboekjes uitgegeven. Vijf jaar later bedroeg het verschuldigde kapitaal meer dan f10.000,-. Bij het 25-jarig bestaan van de bank waren er 701 boekjes uitgegeven, waarvan ruim een vierde gedeelte aan ingezetenen buiten de gemeente Winsum. In 1888 waren er 304 deelnemers die van de bank gebruik maakten, een record aantal sinds de oprichting van de bank. Het ingelegde kapitaal bedroeg toen f93.536,86 en dat werd solide belegd in hypotheek en provinciale fondsen en gedekt door een reservefonds van f13.298,91. Dit opmerkelijke resultaat is volgens ds. Damsté vooral te danken aan de heren van het bestuur en in het bijzonder aan de boekhouder/penningmeester de heer S.M.S. de Ranitz. De heren hebben hun taak trouwens zonder enige geldelijke tegemoetkoming verricht.

Mr. S.M.S. de Ranitz (archief 100-jarig bestaan van het Nut, 1929).

In zijn feestrede schrijft ds. Damsté verder: "Het jongste kind van ons departement is de huisvlijt of werkverschaffing, die zich mag verheugen in den zedelijken en financiëlen steun van het departement. Aanvankelijk wordt aan een vijftiental jongens boven twaalfjarigen leeftijd onderwijs gegeven in stoelematten en mandenmaken. Beiden met goed gevolg, terwijl ze meteen een ambacht leeren. Op dit gebied kan het departement zijn werkzaamheden nog meer uitbreiding geven door klompenmaken, stroohulsels fabriceren en misschien nog andere taken van nijverheid."

Niet alle hulpdiensten van het Nut bleken overigens levensvatbaar. In 1887 werd er bijvoorbeeld een hulpbank opgericht om werklieden renteloze voorschotten te kunnen geven. Maar de behoefte hieraan was kennelijk niet erg groot, want er werd nauwelijks gebruik van gemaakt. Meer succes had een vereniging die gedurende de zomermaanden gelden inde van minvermogenden, om de betrokkenen 's winters geld uit te kunnen keren voor het kopen van turf. Deze vereniging stond onder leiding van U. Wierda. Verder werd er mede op aandrang van de arbeiders een stichting in het leven geroepen voor financiële ondersteuning van mensen

die een doktersbezoek niet konden betalen. In het bestuur van dit ziekenfonds werden twee van de vijf leden gekozen door het Nutsdepartement, waarschijnlijk was dokter Janssonius daar één van.

Ook merkt ds. Damsté nog het volgende op: "Dat ons departement aan zoo vele nuttige inrichtingen niet alleen zedelijken, maar ook geldelijken steun kan geven, heeft het mede te danken aan de uitstekende administratie die bij de spaarbank bestaat. Sedert 1883 wordt er in de kas van het departement 2% gestort van het reservefonds, wanneer dit fonds meer dan 10% bedraagt van het kapitaal. Zoo komt een deel van het geld weer ten goede waar het behoort, nl. aan het volk."

Overige jubilea van het Winsumer Nutsdepartement

Ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van het Nut hield voorzitter prof. dr. F. van der Woude op 16 oktober 1979 een feestrede. Ook hij bleef daarin uitvoerig stilstaan bij het Nuts-verleden en vertelde onder andere dat er op 3 maart 1904 ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan een feestelijke vergadering werd gehouden, in aanwezigheid van de heer Anthonie Keizer, bierbrouwer in Winsum en lid van het Nut van 1861 tot 1902. Keizer is vijftien jaar lang secretaris van het Nutsbestuur geweest en vertrok in 1902 naar Groningen. Hij kon zijn vrienden in Winsum ech-

ter niet vergeten, getuige het nu volgende gedichtje:
*Dan zou ik nog eens mijn jarental vergeten
 En juichen met u mee op 't schoone vreugdefeest
 Weemoedig zou ik wel er oude vrienden missen
 En menig droeve stond verrees er voor mijn geest
 Maar toch uw jubeltoon zou ook mijn hart ontgloeien
 En stemmen mij tot vreugd op dit juwelenfeest
 En ziende 't resultaat de vrucht van jaren streven
 Wensch ik: Behoudt nog lang dezelfde lust en geest
 Ja moge Winsums Nut nog eens zijn eeuwfeest vieren
 Gesterkt met jeudig bloed tot heil der Maatschappij
 De kinderen van zijn werk ze mogen welig tieren
 Dat is gewis uw wensch, en ook de wensch van mij.*

Het eeuwfeest, waarover Anthonie Keizer sprak, werd op 21 februari 1929 gevierd en ondanks griep en kou is de belangstelling daarvoor overweldigend geweest. Voorzitter

Ds. J.J. Damsté (archief 100-jarig bestaan van het Nut, 1929).

ds. Boerma hield een lange boeiende feestrede en de Rederijkerskamer uit Groningen speelde: 'Gekocht en betaald'. Ter gelegenheid van dit eeuwfeest werden er van verschillende besturen en personen foto's genomen, die tot op de dag van vandaag zorgvuldig bewaard zijn. Ook het 125-jarig bestaan in 1954 werd met receptie en feest gevierd in café De Gouden Karper. 's Avonds trad Rens van Dorth op in café Til met: 'Allemaal Poppekast'.

Hoe is het de 'Nutskinderen' vergaan?

Over het wel en wee van de Nutsinstellingen in Winsum vertelt de heer van der Woude in oktober 1979: "Hoe is het met de Nutskinderen in Winsum gegaan? Ach, soms wel goed, soms wat slechter. Sommigen zien we wat vaker en de oudsten zien hun oude vader niet meer. Laten wij eens de rij langs gaan, beginnende bij de jongsten. Dat waren de filmclub en de bridgeclub. De filmclub heeft het maar een paar jaar volgehouden, ondanks enthousiaste adviseurs en grote inzet van het bestuur. De bridgeclub is zo'n twee jaar geleden opgericht (1977). Daar gaat het stukken beter mee. We hebben het kind een beker en een doos kaarten meege-

geven. Zo'n dertig à veertig personen komen één keer in de maand bijeen bij Rie en Theo. Uitstekend gaat het ook met ons derde kind, de dependance van de School voor Handenarbeid. Onder de bezielende leiding van een van mijn voorgangers Chris Bakker is dit kind zo'n tien jaar geleden (1969) ter wereld gekomen. De dependance was gevestigd in de oude kleuterschool bij de kerk in Obergum. We zagen al spoedig dat het een duur kind zou worden, zodat we die maar snel bij de gemeente en provincie in de kost hebben gedaan. Gaan we nog verder terug in de historie dan komen we bij onze oudste kinderen terecht. In 1893 ging de tuinbouwvereniging ten behoeve van mindervermogenen van start. De huur bedroeg toen f4,- per akker per jaar. Deze telg leeft nog steeds en de huur van 'Nutsakkers' is slechts f10,- per akker per jaar. De akkers worden op uitstekende wijze beheerd door de heren Botma en de Hoop. De twee oudste kinderen, de Nutsbibliotheek en de Nutsspaarbank, daar hebben we het wel wat moeilijk mee gehad. Niet dat het hen niet goed gaat, beide floreren prima, de een van de staat en de ander van de Winsumers. De bibliotheek is jarenlang een zoet kind geweest. We gaven het regelmatig een boek, maar in 1962 ging het mis. Toen wou ze het huis uit en een andere naam hebben, namelijk Plattelandsbibliotheek. We hadden toen nog wel een Nutsafgevaardigde in de commissie, maar nu niet meer. Dan ons oudste kind, de Nutsspaarbank, geboren in 1864. Daar hebben we jarenlang plezier van gehad, totdat die zo'n vijf jaar geleden (1974) ook over z'n naam begon te zeuren. We hoorden toch nog regelmatig van ons oudste kind, meestal in de persoon van de heer Bruins, die op boeiende wijze uitlegde dat hij weer gegroeid was. Er kwamen steeds meer nullen bij (in 1904: 150.000 gulden, in 1954: 1500.000 gulden en in 1979: 200.000.000 gulden) Ongeveer twee jaar geleden (1977) heeft de bank ook het Nutshuis verlaten. Volgens de krant leeft hij nu in een soort commune (de Stichting Bondsspaarbank Winsum). Hij stuurt nog steeds smartegeld."

Aldus het betoog van voorzitter Van der Woude tijdens het 150-jarig jubileum in 1979. De feestavond werd besloten door rederijkerskamer Praedinius met een uitvoering van 'De meid' van Herman Heijermans.

Hoe gaat het met 'Het Nut van 't Algemeen' in 2000 in Winsum? Na een periode van discussie over het nut van het Nut heeft men, onder leiding van een aantal actieve bestuursleden de vaart er toch in weten te houden. De oudste vereniging van Winsum is dan ook nog altijd springlevend. Een paar jaar geleden zochten enkele bestuursleden van het 'slapende' Nutsdepartement Baflo contact met het bestuur van Winsum. Deze twee afdelingen gaan nu samen verder als Nut Winsum/ Baflo. Het ledental is inmiddels gestegen tot boven de 200 en onder het huidige bestuur van Jan Marringa (voorzitter), Jenny Post-Homan (secretaresse), Anneke van der Tuuk-Wijk (penningmeester), Jansje de Noord-Dijkema en Ceiko Kruizing gaat het departement op naar het 180-jarig bestaan.

■ Kees Wolters

Bron: Archief Nutsspaarbank Winsum

Uit de kerkelijke registers van deel 3

Bellingeweer (1668-1811) en Ranum (1683-1811)

Nadat ik in het vorige artikel een voorzichtige conclusie heb getrokken met betrekking tot de kindersterfte, wil ik in deze aflevering de gegevens met betrekking tot ziekte en overlijden van volwassenen behandelen. Van slechts zeven mannen kon de leeftijd bij overlijden worden achterhaald: 31, 34, 34, 43, 51, 71 en 78 jaar. Gemiddeld is dit bijna 49 jaar. Dat sterfte op betrekkelijk jeugdige leeftijd veel voorkwam blijkt eveneens uit het gegeven dat 28 mannen en 20 vrouwen zijn overleden binnen tien jaar na de huwelijksluiting of de geboorte van het jongste kind.

Dominee Ducher

Ook de echtgenote van ds. Ducher is ongetwijfeld jong overleden. Nadat de predikant op 2 augustus 1668 was bevestigd, schrijft hij nog in hetzelfde jaar: "Tot mijn groot leetwesen overleden op den 20 novemb. de hujsvrouw mijner jeught Barbara van der Burght, welcke op den 3 december in de kercke tot Bellingeweer (...) is ter aerden besteed ende tot haer rustplaetse gebracht. Twelcke voor die tijdt een beletsel was, om geen hujsbesoekinge alsnoch te kunnen doen, sijnde des Heeren H. Avontmael aenstaende. Oversulcks met mijne mede Broederen geconsuleert is goetgevonden voor dien tijde de visitatie te staecken, temeer omdat sij mij verseeckerden geen swaerichijt bij ijmant te sullen vernemen; invoegen mij daerin vergenoeght houdende, hebben wij daerop voor de tweedemaal Des Heeren H. Avontmael in sijn H. vreesse gehouden in dato den 30 decemb."

Cecilia Tamminga was nog minderjarig toen haar vader Schotto in 1663 overleed. In 1668 bewoont zij de borg met haar echtgenoot Lammorael van der Noot. De laatste overleed in 1670 aan de pokken blijkens de mededeling van ds. Ducher: "Op den zeuwendten October is aen de kinderpockies gestorven en overleden Wel Edel Hooghgeboorn Heer Lammorael Vander Noot, Heer van Rijsoor, ende alhier in de Kercke tot Bellingeweer begraven."

In de zeventiende eeuw werden de pokken aangeduid als kinderpokken. Deze ziekte wordt sinds 1977 als uitgeroeid beschouwd, maar was in vroeger tijden zeer gevreesd.

Carel Rabenhaupt, (1602-1675) organiseerde in het rampjaar 1672 de oorlog tegen de Munstersen.

Het jaar 1672 wordt in de geschiedenisboeken 'Het Rampjaar' genoemd. De oorlogshandelingen hebben ook een inwoner van Bellingeweer het leven gekost. We lezen: "Den ... Juli Is Harmen Joosten, in de belegering van Groningen, in gedachte Stadt met een 24 pd. Kogel dootgeschooten in de Ebbingestrade. De vijant was op dinsdach den 9 Juli voor Groningen gekomen met een armee (na de gevangenen en overloopers vermelden) van 22000 mannen, quiteerende de beijde Bisschoppen van Ceulen ende Munster, de Stadt op Saterdag den 20 Augusti, nadat sij deselve seer hart ses weecken min drie dagen belegert, en met gloijende kougels, swaere bomben, ende granaten, item stinckpotten seer sterck beschooten hadden, naelaetende: 4530 dooden.

1426 gequetsen.

600 overloopers binnen Groningen, en 5000 verloopen na andere Provintien
Somma 11556."

Al deze getallen komen vrij nauwkeurig overeen met de opsomming in een artikel van mr. T.P. Tresling in de Groninger Volksalmanak van 1837. (dB.)

In de avondmaaldienst van 9 september 1672 schenkt ds. Ducher aandacht aan het ontzet van Groningen door zijn tekstkeuze: "... waerop wij alsnoch vreesaem des Heeren H. Avontmael (...) gehouden hebben, konnende met Davis,

tot Gods lofs, seggen Ps 23.5: Ghij (Heere) richt de taeffel toe voor mijn aengesichte, tegenover mijne Tegenpartijders; Ghij maeckt mijn hoofd vet met olij, mijn beecker is overvloeiende”.

In de lente van 1673 zijn een vrouw en haar man kort na elkaar overleden. De notities wekken de indruk dat dit het gevolg was van een besmettelijke ziekte: “Den 8 Maij op Hemelvaertsdach is Hilletien Jansens huisvrouw van Evert Sijmens ontslaepen, nadat maer 4 daegen sieck geweest was. Ende haer man op den dach haerer begraffnisse, nadat hij twe daegen wat onpasselick was geweest, niet konnende medegaen, is seer kranck geworden, waerop oock den 20 maij sijnde Pinxterdinghsdach ontslapen is”.

In hetzelfde jaar vindt een sterfbedverzoening plaats, overigens zonder mededeling aangaande de aard van de ziekte: “... waerop korts daerna Jan Teunis, Lidtmaet der Kerck, alhoewel nu, wegens groote onlusten in sijn familie, bijna in twe jaeren niet gecommuniceert hadde) van de donderdach op de vrijdach sijnde van den 4 op den 5 December, in de Heere gerust is, hebbende noch na ons vermogen alle middelen, eeven voor sijn overlijden, sijnde noch in volle verstant ende kennisse, aengewent om hem met sijn vrouw te reconcilieren, gelijk dan oock sulcks in de tegenwoordigheit van Harcke Teunis, Pietertien ende Teunis Jans, kinderen van gedachte Jan teunis (Gode zij danck) geschiet is”.

Dominee Bekker

Eind 1677 werd de dorpsgemeenschap opgeschrikt door de dood van Cornelis Wolphius, schoolmeester te Bellingeweer. Ds. Bekker, predikant vanaf 1675 (wiens inkt af en toe tot onleesbaarheid is verbleekt), tekent in januari 1678 op: “Den ... Jannuarii (Nadat den 29 des voorleden jaars ... (= overleden, dB.) was Mr. Cornelis Wolphius, School en kerkdienaer, sich selve 5 weken te voren dodelijk gewont hadde (...) van een snaphaan, welkers sware schroef (...) open sijnde hem het voorhoofd gebrooken en de hersens uitvloejen) heeft het beroep ontvangen Albert Pesman Tijssinge”.

Ds. Johannes Bekker (1651-1682) was de jongere broer van Balthasar Bekker (1634-1698), die in zijn befaamde en veel vertaalde boek ‘De betoverde wereld’ uit 1691 de strijd heeft aangeboden met het bijgeloof aan heksen, duivelen en demonen. Zijn eerdere publicatie uit 1683 ‘Onderszoek van de betekeninge der kometen’ droeg Balthasar op aan Onno Tamminga, broer van de eerdergenoemde Cicilia Tamminga en borgheer te Bellingeweer. Het lijkt niet onwaarschijnlijk om te veronderstellen dat het overlijden van Johannes Bekker in 1682 van invloed is geweest op de verschijning van deze publicatie van Balthasar Bekker.

Dominee de Jager

De opvolger van ds. Bekker, Georgius de Jager, schreef ter gelegenheid van zijn intrede in 1683: “(...) Want den Eerw. Godts en welgeleerde D.nus Johannes Bekker door ontijdige tijdelijke doot van sijn aardsche schiltwacht ten huisse der hemelsche woninghe sijnde geroepen, soo heeft de Hoog Edelgebooren Heer ONNO TAMMINGA, primatieve Collator tot Bellingeweer en mede Collator tot

Ranum tot vervulling van de openstaande plaatsen tot Bellingeweer en Ranum (...) sigh laten welgevallen mij de beroepingen van beide te vereeren. Welcke ick, ten einde loopende het Genadejaar voor de Wed. van D.nus Bekker, op den 12 Martii in handen van her Eerw. Classis Marnensis tot Eenrum vergadert sijnde, hebbe overgelevert, opdat die mochten gelesen worden en geaprobeert sijnde, examinatores mochten bestelt worden, gelijk dan oock geschiet is”.

In de herfst van 1689 kregen de bewoners van de Tammingaborg en zeker ook de overige dorpelingen een gevoelige slag te verwerken: Onno was in Den Haag overleden. Het lijk werd naar Bellingeweer overgebracht maar dit ging niet moeiteloos. Ds. De Jager: “Den 11 Oct is de Hoogh Edele, Welgebooren Heer, Mijn Heer, Onno Tamminga, Heer van Bellingew. Etc. gecommiteerde wegens de Stad en Land in de Raad van Staten in Den Haagh, des avonts te 6 uijren, seer Christelijck in den Heere gerust en ontslapen, tot groote droefheijt, niet alleen van sijn Hoogh Edele Echtgenoot en de kinderen, maar ook tot besondere ontsteltenis van mij en de gehele gemeente.

Het lijk is in den Hage te sloop gebracht en op de 19 sijnde Saturdagh (na dat het de vorige nacht sijnde tussen Vrijdagh en Saturd. In gevaar was geweest van door de zee verswolgen te worden, als sijnde het schip door een vliegende storm uijt den Zuijde westen in gevaar van schipbreuck, door die sijn zeijl gereetschap gebroken was, in welke noot tselve door een kleijn sloopje van de Soltkamp is geholpen, die het reddeloose schip met een touw na de Soutkamp heft genoten) op de Soutkamp angekomen, van waar het met een ander schip van Winsum gehaalt sijnde, Dinghsdaghs den 22 's avonts hyr te Bellingw. In de Kelder gezet is”.

Georgius de Jager was omstreeks juni 1684 getrouwd met Geertruijda Dalhof. Het echtpaar kreeg drie kinderen, in 1686, '91 en '95. Verscheidene malen maakte een slepende ziekte de predikant het werken onmogelijk.

In 1686: “Den 11 April hebben de beide Diaconen als Kaas Jacobs en Enne Jans (ick niet konnende tegenwoordigh wesen, als sieck te bedde liggende) de armebusse in de Kercke gelicht en daarin bevonden de summa van 65 gl. en 2 st. welke penningen van Enne Jans sijnde mede genomen om van deselve behoorlijke hantreijkenge te doen an de behoefteige”.

In 1692: “Het eerste in dit jaar omtrent de Kerckelijcke gel. Saken voorgevallen, is geweest het houden van des Heeren Hooghweerdigh Avontmaal, (wegens mijn siekte vier weken later als ordinair) tweck geweest in den 16 jan. Tot Bellingeweer en tot Ranum den 23”.

In 1693: “Den 19 Martius (8 dagen later als ordinair wegens mijn siekte) is den heijligh avontmaal gehouden tot Bellingeweer, sonder verhindringhe”.

In 1695: “Den 15 Sept. most het H. Avontm. Tot Ranum worden gehouden, maar wegens mijn siekte sulcks niet konnende geschieden is het verschooven tot 22 deser”. En: “Den 8 en 15 der maand Nov. de tijd zijnde om des Heeren hoogwaardig avontmaal te houden, soo heeft sulcks tot mijn grote hartseer niet konnen geschieden, wegens den sware siekte, waarmede des tijds angetast wyrt, en die mij t geheele winter bedlegerig dede wesen, ja meermalen als in

de poorten des doods dede nederdalen, dog De Here heft mij 't elckens van daar weder gebraght na de grote sijner barmhartigheijt.

Soli Deo Gloria".

In 1696: "Celebratie van des Heeren Heijligh Nagtmael, welcke wij in de vrese des Alderhoogsten hebben gehouden tot Bellingew. Den 22 Mart (veertyn dagen later als ordinair wegens mijne siekte), ik selfs de predikatie doende, en de H. teikenen van t verbond der genade an de ledematen onses Heeren J.C. tot versterkenge van haar gelove en troost van haar zielen uytdelende, tweck mij beide wegens groote aamtogt en swackheyt seer moeijlyk viel. Soo dat de gewoonlycke dankpredikatie des agtermiddages niet konde doen.

De volgende Rustdag, welcke was den 19 Martii is ook het heylige Avontmael gehouden tot Ranum, dog ik wegens swackheyt daar niet konnende komen (...). En: "Den 27 Sept. (wegens mijn sieckte 8 dagen later als orinair) is (...). December 1696: "(...) dog de huysbesoekenge heb dit maal moeten staken om se swakheyt van mijn lighaam, konnende wegens sware aamtogt niet gaen, en de wegen met de wagen niet worden gebruykt".

De registratie van 1697 begint als volgt: "Hetgene verder aengaende Kerckelijke saeken is voorgevallen en van de E. Huijsvrouw van ds. De Jage Er. op een papiertie bij provisie was aengetekent is dit navolgende". In maart lezen we: "Den 24 Martii is na een langduirige en uijtterende sieckte Godsaliglijk in den Heere gerust Ds. Georgius de Jager, nadat lofs en eere sijn beijde Gemeinten 14 jaeren (want was den 6 Maj 1683 alhier bevestight) min 6 wecken Getrouwelijk hadde bedient".

Dominee van Elselo

In 1996 deed ds. Wijbrandus van Elselo intrede. Hij zou de beide gemeenten ongeveer dertig jaar dienen. Slechts twee maal moest hij het werk onderbreken wegens ziekte, voor het eerst in de herfst van 1707: "Als ik nu door Gods voorzienigheit den 19 Sept. Van een koorts wierde gegrepen, en door een swaere Kranckte daerop volgende, van 7 weken belet wierde mijn dienst waer te neemen, soo wierde na voorgaende proefpredicatie, Het H. Avontmael den 9 Oct. Alhier bedient door de Eerw. Ds. Gerhardus Warendorp, mijn Neeft, pastor in Winsum.

Den 9 Nov. wierden van mij, door Gods besondere Genade den stoel weder beklimmende voor de eerste mael, hoewel noch seer swack sijnde, in den houlijken staet bevestight Weete Gerlofz van Embden, en Agnike Jans van Bellingeweer, dienstbouden".

In het voorjaar van 1721 was ds. Elselo nog eens ruim een kwartaal niet in staat om te werken wegens "een swaere kranckte".

In het kader van dit artikel is ook de volgende constatering van ds. Elselo interessant: "Lidmaten tot Bellingweer, heden den 4 Janu. 1719. Alsoo nu bena alle ledemaeten van de Gemeinte hier tot Bellingweer in mijn twintigh-jarigen Dienst waeren door den doot wegh geruckt, en weder Nieuwe Lidmaten aengenomen, en van elders hier gekomen, soo stel ik het getal en namen derselver op nieuws en weder op volgende wijze (...)". Een treffender samenvatting van deze aflevering is wellicht niet te geven.

■ W.J. de Boer

Schietwedstrijd

Op 28 juni 1933 werden schietwedstrijden gehouden van de Noordelijke Jagersvereniging. Dat blijkt uit twee foto's, die op 7 juli van dat jaar werden geplaatst in het weekblad 'Het Noorden in Woord en Beeld'. Op de linker foto zien we het college van burgemeester en wethouders van Winsum met de wedstrijddeelnemers. Op de rechter foto zien we de deelnemers in actie tijdens het kleiduiven schieten. De persoon met het geweer in de aanslag is burgemeester J.J.G. Boot van Winsum, die de wedstrijden opende. Volgens genoemd blad "toonde de burgemeester zich als een schutter". De wedstrijden werden gehouden op een perceel land ten westen van het logement 'Alderts'. Thans is dat de houthandel van de firma Sennema, nabij de Boog.

■ P. Noord

Joods leven in Winsum in de 18e eeuw

Op 4 september 1776 werd in Obergum Benjamin Izaäks van Berg geboren. Zijn vader Izaäk Marcus van Berg kwam uit Loppersum, zijn moeder Leentje Benjamins van Zanten uit Baflo. Deze gegevens zijn afkomstig van de burgerlijke stand van Winsum, waarin ook staat vermeld dat de jonge Benjamin Izaäks in Obergum twee zusjes kreeg: Frouke Izaäks, geboren in 1777, en Anna Izaäks, geboren in 1789. Van zijn grootouders weten we weinig. Grootvader Marcus Sekkel werd in 1719 geboren, woonde in Loppersum en overleed in 1808 in Obergum. Zijn vrouw Leentje Heimans is in Loppersum overleden. We mogen aannemen dat Marcus Sekkel na het overlijden van zijn vrouw bij een van zijn kinderen in Winsum is ingetrokken. De grootouders van moederskant waren Benjamin Hartog van Zanten, die in 1774 in Baflo is overleden en Roosje Salomons. Hun dochter Leentje was een van zes kinderen. Izaäk Marcus vestigde zich in 1774 in Winsum. Hij was toen 22 jaar oud en slager van beroep. Het gezin van Izaäk Marcus van Berg is naar we weten het eerste joodse gezin in Obergum. Naar alle waarschijnlijkheid hadden ze al een zoon Hayman Izaäks voordat ze zich in Winsum vestigden, maar daarover later meer.

Een melding uit 1754

In zijn proefschrift over de Joodse gemeenschap in Groningen in de 18e eeuw noemt E. Schut een verslag van een rechtbank in Groningen, waarin melding wordt gemaakt van het feit dat in het jaar 1754 ene Salomon Levij uit Winsum een mand vlees opzond naar Sappemeer. Het Groninger slagersgilde had beslag laten leggen op de partij vlees, wegens het onbevoegd uitoefenen van het slagersvak en het overtreden van de stapeldwang. In de burgerlijke stand van Winsum zijn we geen familie Levij tegengekomen. Dat kan betekenen dat de familie Levij vóór 1808 naar elders zou zijn verhuisd of bij de inschrijving in de burgerlijke stand een andere naam heeft aangenomen. Een andere mogelijkheid is, dat Levij elders woonde en het vlees vanuit Winsum opgezonden heeft. Rond 1750 heeft er ene Salomon Levij in Niezijl gewoond.

Landelijke situatie

De situatie in het noorden van het land is niet te vergelijken met die in het westen, met name die in Amsterdam. Daar waren al vóór 1600 rijke Portugese kooplieden, waaronder een aantal joden, juichend door het stadsbestuur binnengehaald. Het joodse geloof mocht aanvankelijk niet openlijk beleden worden. Pas in 1604 ging Alkmaar, vervolgens in 1605 Haarlem en later in 1616 Amsterdam akkoord met vestiging van joden in de stad. Jaren later, in het jaar 1639, werd in ons land de eerste echte synagoge in gebruik genomen.

In Duitsland waren de Duitse joden tijdens de 30-jarige oorlog van 1618 tot 1648 overgeleverd aan de willekeur van adel en stadsbestuur. Opgehitst door de geestelijkheid ontstonden er in die tijd haatgevoelens onder de bevolking. Daardoor zijn er veel Duitse joden gevlucht naar andere streken met achterlating van geld en bezit. Ze trokken onder andere naar het tolerante Amsterdam, waar ze opgevangen werden door de Portugees Joodse Gemeente totdat het aantal zo groot werd dat er een eigen zelfstandige joodse gemeente ontstond.

Ontwikkelingen in de stad Groningen

Uit een aantal gegevens is af te leiden dat de migratie van joden naar het noorden pas een eeuw later, rond 1750, en dan nog aarzelend tot stand kwam. Het toelatingsbeleid berustte bij de overheid. De stad Groningen had in 1731 de uit Amsterdam afkomstige Mozes Goldsmid uitgenodigd om een bank van lening te beginnen. Er was behoefte aan geld om de tijd tussen inkoop en verkoop van goederen te overbruggen. Mozes kreeg daarbij toestemming familie mee te brengen. Christenen mochten geen rente vragen voor uitgeleend geld; dat was woeker en woekeren was zondig. Vandaar de poging van het Groninger stadsbestuur een jood te vragen tafelhoeder te worden. Mozes' interpretatie van 'familie' was erg ruim en dit leidde tot een kleine joodse gemeenschap in 1744 van twintig gezinnen, omvattend 90 personen.

Een bekende foto van de joodse koopman Jacob van Dam uit Stedum. De hondenkar was een veel gebruikt vervoermiddel voor reizende kooplieden. Pas in 1879 werd provinciaal bepaald dat de honden niet vóór, maar alleen onder de wagen mochten worden ingespannen.

Rond 1750 waren de stadsbesturen eigenmachtig en het weren van de vele onbemiddelde nieuwkomers was een bron van voortdurende zorg. De burgers wantrouwden vreemden. Ze waren bang voor diefstal en ook voor ziekten, die de vreemdelingen zouden kunnen verspreiden. In 1754 werd door het stadsbestuur van Groningen bepaald dat zwervers maar twee dagen in de stad mochten verblijven. Vreemdelingen, joden, marskramers, bedelaars en landlopers moesten een geldige pas hebben. Deze passen werden door poortwachters gecontroleerd. De joden hadden in de 18e eeuw niet veel bestaansmogelijkheden. Joden mochten geen grond bezitten en geen lid van een gilde zijn, waardoor ze geen vak konden uitoefenen. Ook overheidsfuncties waren uitgesloten. De enige manier om de kost te verdienen was de kleinhandel in kleinvee of in ongeregeld goed, waaronder lompen en afgedragen kleding.

Vestigingsmogelijkheden in de Ommelanden

In een plakkaat van 1754 bepaalde het stadsbestuur van Groningen dat joden in de Ommelanden vrijelijk het slagersvak mochten uitoefenen. Ik heb niet kunnen achterhalen, waarom deze bepaling tot stand kwam. Een reden die genoemd wordt is dat de netheid van de kosjere joodse slagers van groot belang was in een tijd waarin runderpest veelvuldig voorkwam. Een andere voor de hand liggende reden is dat het slagersgilde te weinig vlees aanbood en ook geen behoefte had om meer vlees in te kopen. Deze bepaling is voor de joden van invloed geweest. Enkele joden konden een bestaan gaan opbouwen in de handel en het slachten van vee, veelal schapen en geiten. Weliswaar bestonden er in de 18e eeuw tot 1796 in Winsum en Obergum aparte rechtstoelen, waar de redger (rechter) ook het toelatingsbeleid kon bepalen, maar men mag aannemen dat de invloed van de stad zich ook uitstreekte tot Winsum en de andere Ommelandse dorpen.

Familie de Vries

Terug naar de situatie in Winsum. Meer dan twintig jaar later dan de familie van Berg, kwam de pas getrouwde koopman Izaak Nathans de Vries in 1797 naar Winsum met zijn vrouw Frootje van der Kamp. Hij was in 1764 in het Duitse Hammen geboren en had eerst in Garnwerd gewoond. Als beroep gaf hij koopman op. Het echtpaar kreeg zes kinderen: Nathan Izaäks (geboren in 1798),

Comprecht Izaäks (1799), Frouwke Izaäks (1802), Nathan Izaäks (1806), Haiman Izaäks (1810) en Jakob Izaäks (1814). Het gezin van Izaak Nathans de Vries had te maken met kindersterfte. Van de zes kinderen overleden het oudste zontje Nathan Izaäks en de twee jongste kinderen Haiman Izaäks en Jakob Izaäks op zeer jonge leeftijd. Van de jongste twee weten we de sterfdatum. Ze werden maar zes en vier jaar oud.

Nog een derde gezin in Winsum?

Wellicht woonde er nog een derde gezin in Winsum of Obergum. In het boek 'Registratie van Geboorten Kinderen bij de Israëlitische Gemeente in Groningen' staat ook een Gombrecht Italie uit Winsum ingeschreven. Hij werd op 25 september 1799 door Lazarus Mozes besneden.

Politieke ommekeer in de Nederlanden

Om een goed beeld te krijgen van de toenmalige situatie moeten we opnieuw een kort uitstapje maken, nu naar de landelijke politiek. Er zijn genoeg aanknopingspunten te vinden in de hier in Winsum bekende 'Levensschets van Geert Reinders', uitgegeven in 1998 door de Historische Vereniging Winsum-Obergum. Daarin wordt onder andere de roerige tijd aan het eind van de 18e eeuw aangehaald. Terwijl de meerderheid van de Groninger plattelandsbevolking oranjegezind bleef, ontstond er in die tijd een stroming, het patriottisme. Deze beweging keerde zich fel tegen stadhouder Willem V en zijn gezellen van adellijke jonkers en stadsregenten. Men was het autoritaire optreden en de belasting verslindende oorlogen beu. Winsum heeft hieraan ook een piepklein steentje bijgedragen. Kort na 1785 bestond namelijk enkele jaren een exercitiegenootschap, waarvan Geert Reinders de kapitein was. Dat zal heel wat opschudding teweeggebracht hebben. Uiteindelijk leidde dit groeiende patriottisme tien jaar later, in 1795, tot de oprichting van de Bataafse republiek. Daarbij versterkte de geest van de Franse Revolutie de politieke ommekeer in de Nederlanden. Zo neemt de Nationale vergadering der Staten Generaal in 1796 een decreet aan, dat geen bevoorrechte en heersende kerk meer zal worden geduld. Dit Emancipatiedecreet is van groot belang geweest voor de Nederlandse joden. De tekst luidt als volgt: 'Geen Jood zal worden uitgesloten van eenige rechten of voordeelen, die aan de Bataafsch burgerrecht verknogt zijn, en hij begeeren mocht te genieten, mits hij bezitte al die vereischte en voldoe aan alle voorwaarden welke bij de algemeene constitutie van iederen activen burger van Nederland gevorderd zullen worden'.

Volwaardige burgers

Dit decreet, waarop ook vooraanstaande joden uit Amsterdam hadden aangedrongen, heeft verregaande consequenties gehad en gaf aanvankelijk aanleiding tot ingrijpende meningsverschillen. Orthodoxe joodse bestuurders vreesden het uiteindelijk uiteenvallen van de joodse gemeenschap. Fundamenteel had men bezwaren tegen de splitsing van het joods zijn in een burgerlijk gedeelte en een joods gedeelte. De interne reglementen met het gezag van de joodse bestuurders op de gelovigen verdwenen. De dwang op het gedrag en de verplichtingen inzake belastingbetaling voor kerk en armenzorg waren

opgeheven. De liberale joden voelden zich daarentegen bevrijd van het juk van de kerkbestuurders. In Amsterdam werd zelfs een 'Neie Kille', een liberale Joodse gemeente, opgericht die zich afscheidde van de bestaande orthodoxe Joodse Gemeente.

Groeiend aantal joden in Groningen

Op een indirecte manier vernam ik dat het aantal joden in de stad in vijftig jaar sterk was gegroeid. Dr. I. Mendels schrijft in zijn boekje over Groningen en de consequenties van gelijkschakeling van de kerkgenootschappen. Een staatsregeling van 1800 bepaalde dat als een kerkgebouw niet uit de eigen middelen van de gelovigen was gebouwd er herverdeling van de gebouwen en de waarde moest plaatsvinden, met als verdeelsleutel het aantal gelovigen. In Groningen werd de waarde van beide kerken op 22195 gulden gesteld. De Joodse Gemeente met haar 396 leden kreeg 320 gulden toegewezen. De joden, die overigens het geld hard nodig hadden, weigerden op fundamentele gronden en cedeerden hun vordering aan de Nederduits Hervormde gemeente. Hieruit valt af te leiden dat de joodse gemeenschap van 90 leden in 1744 was gegroeid tot 396 in 1800.

Familie Oeser

De groei van de joodse bevolking op het Groningse platteland was minder sterk dan in de stad Groningen. Dat gold ook voor de gemeente Winsum, waar zich pas in 1802 een derde joodse familie vestigde. Het ging om de 45-jarige koopman Elias Oeser die met zijn 18-jarige vrouw Rachel Philippus Levie (geboren in Veendam in 1784) naar Winsum kwam. Het echtpaar kreeg drie kinderen: Oeser Elias (geboren in 1812), Eva Elias (1814) en Philips Elias (1816). Elias Oeser stierf in 1818 op 61-jarige leeftijd en liet een 34-jarige weduwe achter met drie kleine kinderen van 2, 4 en 6 jaar oud. Rachel Oeser-Levie heeft haar drie kinderen overleefd. Ze is 85 jaar geworden. Haar oudste zoon Oeser Elias stierf op 14-jarige leeftijd. Zijn zusje Eva Elias groeide in Winsum op, trouwde in 1850 met S. B. de Zwaan Arons uit Winsum en stierf twee jaar later op 26 juli 1852. Zij was toen 38 jaar oud. De jongste zoon Philip trouwde in 1849 in Winsum met Rachel Boomsma uit Eenrum. Hij overleed in 1859 en was toen 43 jaar.

Rondtrekkende kooplieden

Het leven van de joden in de 18e eeuw was niet gemakkelijk. Om de kost te verdienen moest men vaak op stap en om de afstanden te kunnen overbruggen was men soms dagen onderweg. Dat blijkt onder meer uit deel I van het boek 'De Joodse gemeenschap in het Groninger Westerkwartier', geschreven door drs. G.J. van Klinken. Hierin wordt aandacht geschonken aan het fenomeen van reizende handelaars rond 1800. Vele joden verdienden hun inkomen toen door er met handelswaren op uit te trekken en deze onderweg te verkopen. Voor elke reiziger gold dat hij zijn beroep alleen kon uitoefenen met vergunning van de plaatselijke overheid.

In het Westerkwartier werd tussen juli 1803 en januari 1805 aan 122 personen toestemming gegeven om "met coopmanschappen in de jurisdictie rond te gaan". Van de 122 marskramers waren er 26 van joodse afkomst. Daarbij worden ook Izak Nathans uit Winsum en Haayman Izaäk en Benja-

min Izaäk uit Obergum genoemd. Dat zijn Izaäk Nathans de Vries en Hayman Izaäks en Benjamin Izaäks van Berg. Blijkbaar was men toen nog niet gewend om de bij de burgerlijke stand ingeschreven achternaam te gebruiken. Dat de naam Hayman Izaäk in bovengenoemde lijst voorkomt doet vermoeden dat Izaäk Marcus van Berg en Leentje van Zanten al een zoon hadden voordat ze naar Winsum verhuisden.

Alhoewel de joden na 1796 volwaardige burgers waren moesten ze nog steeds een bewijs van goed gedrag uit hun vorige woonplaats overleggen om zich te kunnen vestigen. Zo werden de joden nog lange tijd als vreemdelingen beschouwd. De vestigingsvergunningen werden in die tijd afgegeven door de redger, die het rechtspreken combineerde met een notarisfunctie. In de Ommelanden waren er zestig zelfstandige gerichten. Drie van deze jurisdictiën waren Winsum, Obergum en Bafflo, die samen één redger kozen. In de perioden 1796-1798 en 1801-1803 was dit de eerder genoemde Geert Reinders. Hij zal dan ook degene zijn geweest die toestemming aan Elias Oeser heeft gegeven om zich in Winsum te vestigen.

■ Jan Regtien

Van de redactie

Het volgende Infobulletin Winshem's zesde jaargang nummer 1, het ... **JUBILEUM-NUMMER** ... , wordt een extra feestelijk en extra gevuld nummer. Het verschijnt in februari 2001, kopij kunt u insturen tot uiterlijk 10 december 2000. Mocht de kopijsluitingsdatum een probleem vormen, neem dan tijdig contact op, zodat we kunnen overleggen in hoeverre er nog ruimte beschikbaar is.

Zo mogelijk grote stukken tekst digitaal aanleveren (op floppy of via e-mail) en bij voorkeur als 'platte' tekst (zonder opmaakcodes). U kunt uw teksten natuurlijk ook gewoon geschreven of getypt aanleveren. Dan zorgt de redactie voor verdere verwerking. Denk om zo volledig mogelijke bronvermelding en graag bij elke tekst uw naam en telefoonnummer vermelden. Wilt u ook bijgevoegd beeldmateriaal voorzien van naam en telefoonnummer en een gedocumenteerd onderschrift!

Redactieadres:

Erna Bakker

Hoofdstraat-W 19

9951 AA Winsum

telefoon: 0595-441671

e-mail: r.bakker@kielzorg-ckc.nl

**Jaarvergadering Historische Vereniging
Winsum-Obergum, d.d. 23 mei 2000**

Verslag: Anton Rinzema
Aanwezig: circa 50 personen

1. Opening

Voorzitter Jacques Tersteeg heet de aanwezigen welkom en spoort degenen die nog geen lid zijn van de Historische Vereniging aan zich te melden. De agenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

2. Notulen jaarvergadering 8 maart 1999

Over deze notulen zijn geen opmerkingen, zodat zo ongewijzigd worden vastgesteld.

3. Mededelingen bestuur

- Het ledental gaat nog steeds omhoog: thans zijn er 178 leden.

- Op 15 april jl. is er een excursie geweest langs de middeleeuwse kerken van Winsum en Obergum, waarbij de heren E.O. van der Werff en B. Raangs uitleg gaven over de liturgische en bouwkundige geschiedenis van deze monumenten. Ondanks het vrij late tijdstip van aankondiging was de belangstelling groot, ook van niet-leden. Blijkbaar voorzien dergelijke excursies in een behoefte.

- De tentoonstelling van de werkgroep Archeologie is op 12 mei jl. geopend door de heer L.K. Swart, wethouder van de gemeente Winsum. De titel van de tentoonstelling luidt: 'Een kijkje in de keuken van vroeger. Recente archeologische vondsten in en rond Winsum'. De tentoonstelling wordt gehouden in De Blauwe Schuit (het vroegere gebouw van de Groene School) en is nog te bezichtigen tot en met 28 juli. Naar aanleiding van de opening is er een artikel verschenen in het Nieuwsblad van het Noorden. Getoond worden vooral vondsten aangetroffen bij de renovatie van hertenkamp De Borgstee, waar vroeger de Tammingaborg stond, met daarnaast vondsten van andere plaatsen. Bij de opening hielden drs. R.H. Alma, historicus, en drs. M. Essink, archeologe en lid van de werkgroep, lezingen. Alma kwam met een primeur: van de bekendste bewoonster van de Tammingaborg, Clara Feyoena van Sijtzama (zij publiceerde in 1746 de dichtbundel 'Bellingeweeder Uitspanningen') is onlangs in het Rijksarchief Drenthe te Assen een eigenhandig geschreven kookboek ontdekt. Een interessant nieuw studieobject voor de werkgroep Winsumer schrijvers en schrijfsters. De voorzitter bedankt de instanties die voor de tentoonstelling subsidies beschikbaar hebben gesteld: Wierda-stichting, ABN-AMRO-bank en VSB-fonds en de gemeente Winsum.

- Jhr. ir. Cees de Ranitz heeft, na vijf jaar de Historische Vereniging Winsum-Obergum als secretaris gediend te hebben, de wens te kennen gegeven deze functie neer te leggen. Hij blijft wel bestuurslid van onze vereniging. De voorzitter bedankt hem namens de vereniging voor het vele werk dat hij heeft verricht en overhandigt hem een bos bloemen. Met ingang van deze jaarvergadering zal als secretaris fungeren Anton J. Rinzema, Hoofdstraat W 48, 9951 AC Winsum, tel. 0595-444593.

- De Historische Vereniging Winsum-Obergum telt een aantal werkgroepen, waarvan sommige zeer actief zijn en andere na een periode van activiteit wat ingeslapen zijn. Voor mensen die enthousiast met een onderdeel van de

Winsumer geschiedenis bezig willen is er altijd wel plaats in één of meer werkgroepen.

4. Ingekomen en verzonden stukken

De voorzitter maakt melding van een uitnodiging van het gemeentebestuur aan het bestuur om in het kader van de Klankbordgroep Komplan mee te praten over de toekomstige invulling van het terrein van de heer Sennema, wiens bouwmarkt naar Het Aanleg gaat verhuizen. Er zijn plannen voor een supermarkt met woningen en een parkeerterrein.

5. Jaarverslag van de secretaris

Over het jaarverslag van 1999 zijn geen op- of aanmerkingen, zodat het wordt goedgekeurd.

6. Jaarverslag van de penningmeester: jaarrekening 1999, begroting 2000 en vaststelling contributie

De penningmeester geeft een korte toelichting op de jaarrekening van 1999 en de begroting voor het jaar 2000, mede als antwoord op enkele vragen uit de zaal. De kosten voor het Infobulletin (f 3293,16 + f 291,50 verzendkosten) lagen in 1999 een stuk hoger dan begroot (samen f 2300). Dit heeft diverse oorzaken. Allereerst zijn er in 1999 vier Infobulletins verschenen (van 1998 moest een nummer ingehaald worden) in plaats van de gebruikelijke drie, er zijn 2000 nieuwe omslagen gedrukt, waarmee we zeker tot in 2001 voort kunnen, en door de dikte van de nummers waren de portokosten flink hoger: die zijn in de begroting 2000 als aparte post opgenomen. Door de groei van het aantal leden en door de hogere opbrengst van advertenties in het Infobulletin stijgen de inkomsten. Daar staat tegenover dat de vereniging meer activiteiten als excursies en tentoonstellingen wil organiseren. Vandaar dat hiervoor in de begroting 2000 f 675 is gereserveerd, en ook de onkosten voor sprekers verhoogd zijn. Het batig saldo van f 219,94 over 1999 is voor een vereniging die voor toekomstige activiteiten graag een financiële buffer wil vormen aan de magere kant.

Mede in verband met de te verwachten hogere kosten door extra tentoonstellingen, excursies en dergelijke, stelt het bestuur voor de contributie, die sinds de oprichting op f 25 is gebleven, te verhogen tot f 30, met ingang van 1 januari 2000. De penningmeester zal de leden binnenkort een rekening sturen voor de contributie over 2000, waarop het nieuwe bedrag vermeld staat. De vergadering gaat hier zonder tegenstem mee akkoord.

7. Verslag kascommissie, decharge penningmeester en bestuur en verkiezing nieuw kascommissielid

De kascommissie voor 1999 bestond uit mevrouw Veldman-Planten (met kennisgeving afwezig) en de heer J. Marringa. Hoewel het verifiëren van de aan de penningmeester contant betaalde bedragen enige moeite vergde, heeft de kascommissie de verenigingskas en de financiële verantwoording van mevrouw Lemstra in orde bevonden en stelt voor de penningmeester, en daarmee het bestuur, decharge te verlenen. De vergadering stemt daarmee in. De heer Marringa merkt hierbij op dat het batig saldo over 1999 vrij gering is en dat de zojuist goedgekeurde contributieverhoging zeer terecht is, misschien zelfs wat aan de lage kant. Voor het aftredend lid van de kascommissie mevrouw Veldman-Planten moet een nieuw lid benoemd

worden. Als zodanig stelt zich beschikbaar de heer R. Hulcher, die vervolgens door de vergadering wordt benoemd.

8. Bestuursverkiezing

Reglementair aftredend zijn de bestuursleden E.C Bakker-Woortman en J. Venhuizen. Beiden hebben zich herkiesbaar gesteld. Daar er geen tegenkandidaten zijn voorgesteld, worden beiden door de vergadering unaniem herbenoemd voor een periode van vier jaar.

9. Wat verder ter tafel komt en rondvraag

Hiervan wordt geen gebruik gemaakt.

10. Lezing door dr. Siemon Reker:

Winsum en het Gronings

Siemon Reker mocht zich als eerste 'streektaalfunctionaris' noemen: een Winsums woord, bedacht door Harry Huizing. Inmiddels zijn er meer streektaalfunctionarissen in den lande. De heer Reker is hoofd van het Bureau voor Groninger Taal en Cultuur, dat deels door de provincie Groningen en deels door de Rijksuniversiteit Groningen wordt betaald. In 1989 is hij gepromoveerd op het Groninger werkwoordsysteem, met name het werkwoord 'hoeven'.

De spreker begint zijn lezing in het Nederlands, maar kondigt aan al snel over te stappen op het Gronings, waarbij hij zijn afkomst uit Uithuizen niet zal kunnen verloochenen. 'Wynsum' betekent in het Middelenegels overigens 'plezierig, aangenaam'. Als streektaalfunctionaris heeft hij weliswaar collega's gekregen, maar hij is nog steeds in Nederland de enige die aan een universiteit is verbonden. Het Bureau voor Groninger Taal en Cultuur, waarvan hij hoofd is, kan er misschien voor zorgen dat Groningen een provinciaal historicus krijgt, want zo iemand heeft Groningen als een van de weinige provincies nog niet. Velen zeggen tegen Reker dat het onderwijs veel aandacht aan de streektaal moet besteden; thuis echter voeden ze hun kinderen niet in het Gronings, maar in het Nederlands op.

Het Groninger Woordenboek van K. ter Laan heeft Reker in de computer. Als je daarin 'Winsum' opzoekt krijg je een groot aantal trefwoorden, die veelal betrekking hebben op geografie, historie of de namen van de talrijke herbergen die vroeger in de omgeving stonden. Ook vind je er scheldwoorden voor Winsumers, zoals 'gladhakken' of 'ledder-roagers'. Het eerste Groninger woordenboek verscheen in 1887 bij Mekel in Winsum, het werk van de Warffumer schoolmeester Helmer Molema. Bij Mekel verscheen in 1899 de bundel 'Goltjebloemen', met toneelstukken (komedies) en verhalen in het Gronings, en daarnaast een supplement op Molema's woordenboek.

De rederijdersvereniging Praedinius uit Winsum schreef in 1883/1884 een wedstrijd uit voor toneelstukken in het Gronings. Men ontving twaalf inzendingen, die behalve de naam van de schrijver ook een motto bevatten. De jury kreeg de stukken anoniem onder ogen, zodat men zonder aanzien des persoons kon oordelen. De eerste prijs werd gewonnen door de heer Sinnighe, de tweede prijs ging naar Wildeboer, drie andere stukken kregen geen prijs, maar werden wel uitgegeven. Overigens zijn alle twaalf toneelstukken bewaard gebleven in de vorm waarin ze werden ingezonden, want eind 1886 is het pakket door de secretaris van Praedinius overgedragen aan de Universiteitsbiblio-

theek van Groningen, waar het nog altijd berust. Eén van die stukken, van de heer Afman, is geschreven in het dialect van de 'mindere klasse' (zoals dat destijds heette) van de stad Groningen, het heeft als titel 'n Leugen dij waat gouds uitwaarkt'. Het is uitgegeven door Bakker in Drieborg, met de aantekening: "in den Groninger spraak volgens den Oldambtster tongval". Heeft de uitgever de stad-Groninger volkstaal omgezet in Oldambtsters? Het is een kwestie die nog uitgezocht moet worden. Ook het pakket met de twaalf toneelstukken, waarvan er zeven nooit zijn uitgegeven, ligt op de geïnteresseerde onderzoeker te wachten.

Na Helmer Molema is de belangrijkste Hogelandster op het gebied van streektaal onze eigen Ubel Wierda (zie ook Infobulletin Winshem vierde jaargang nr. 3, december 1999, p. 12-13). Volgens Ter Laan heeft Ubel Wierda de bundel 'Goltjebloemen' samengesteld. Ter Laan maakt dankbaar gebruik van Wierda voor zijn Groninger Woordenboek, getuige de talrijke bronvermeldingen "U.W.", maar ook vaak zonder bronvermelding. Wierda schreef verhalen die gepubliceerd werden: drie in 'Goltjebloemen' en een latere verhalenbundel die gepubliceerd werd in Obergum. Misschien dat zijn nazaten nog ongepubliceerd materiaal van Ubel Wierda bezitten. De nagelaten handschriften van Molema, 4000 bladzijden, berusten nu in Leiden. Reker pleit voor een heruitgave van de verhalen van Ubel Wierda, en voor een biografie van deze veelzijdige persoon, streektaalschrijver en schaatsfabrikant.

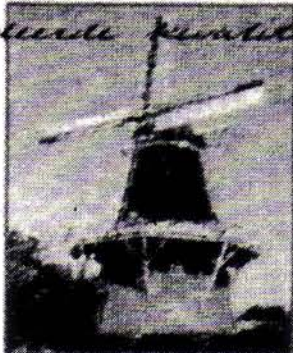
Wat zijn de bronnen voor het Gronings van Winsum? Reeds genoemd zijn de woordenboeken van Molema en van K. ter Laan. Een derde bron is de reeks 'Nederlandse Dialect-Atlassen': in 1967 verscheen daarvan het deel over Groningen en Noord-Drenthe. Voor dit gebied heeft prof. Sassen in de jaren rond 1960 onderzoek gedaan. Een deel van het onderzoek voor de Nederlandse Dialect-Atlassen bestond uit het in het gehele Nederlandse taalgebied laten uitspreken en op band opnemen van 140 standaardzinnen, bijvoorbeeld: "Als de kiekens een vogel zien, worden zij bang". Deze 140 zinnen werden in Winsum uitgesproken door L. Afman (1927), los arbeider; C. Kaspers (1912), kruidenier; mej. W.G. Brander (1908), gezinsverzorgster; B. Raangs (1916), fabrieksarbeider. Uit de fonetisch weergegeven zinnen zou Reker hebben geconcludeerd dat deze vier uit Uithuizen kwamen, als hij niet beter wist. De afgezwakte hij-vorm (in het Nederlands: 'omdat-ie') wordt in het Gronings '-er' ('omdadder'), behalve in Uithuizen en omgeving, en ook niet bij deze vier Winsumers. Ook gebruiken zij voor 'u' altijd 'joe' en niet 'ie': 'Waar wonen joe?', ook typisch Uithuizers. Sassen informanten spraken ook 'Winsum' en 'Warffum' uit met een scherpe s en f, terwijl iedereen weet dat het hier als 'Winz'm' en 'Waarv'm' uitgesproken wordt. 'Lekker' en 'bakker' zou volgens Sassen in Winsum met een harde k worden uitgesproken, maar wie goed luistert hoort een geconsonantineerde g, zoals in het Duitse 'gut' en zoals men ook 'Koeber' zegt waar men 'Kuiper' schrijft. Dit verschil tussen de algemeen bekende Winsumer uitspraak en de publicatie van Sassen schrijft Reker toe aan het feit dat de informanten tegenover de professor extra hun best deden om 'mooi' te praten, terwijl Sassen de neiging had om, als de klank niet geheel duidelijk was, die met zijn Veenkoloniale oren te modelleren naar het hem vertrouwde dialect.

KOEL SERVEREN " "

"Grunneger"

KRUUD NBITTER

Gezantanderte kwaliteit

*Trok n oet kruid n, dei vronger veul in
Grunnen veurkwam n*

Er gaat niets
boven Groningen

Slijterij Guikema

0595 44 40 32 - Winsum

GEDISTILLEERD

30% Vol e
0,1l

Dese kruik niet in de glasbak werpen

Herberg De Gouden Karper, één van de oudste horecabedrijven van Noord-Nederland, ademt nog steeds de sfeer van weleer. U kunt smakelijk en gevarieerd eten in ons eetcafé, welke 7 dagen per week geopend is, of als u er echt een avondje uit van wenst te maken, in ons comfortabel à la carte restaurant.

Van donderdag t/m zondag kunt u genieten van onze bijzondere keuken.

Herberg De Gouden Karper, waar de gast nog koning is.

Herberg De Gouden Karper

Hoofdstraat W5
9951 AA Winsum
Tel. (0595)44 14 26

Na de pauze leest Siemon Reker een fragment uit het verhaal 'Winter' van Ubel Wierda, uit de bundel Goltjebloumen. De woordkeuze verraaft hier en daar dat het verhaal eind 19e-eeuws is: "worde" als verleden tijd van worden, in plaats van "wèr" zoals nu en "vol" als verleden tijd van vallen in plaats van "vil". De spreker geeft daarna een samenvatting van een verhaal, geschreven door J.E. de Ranitz en gepubliceerd in de Groninger Studentenalmanak van 1931. In 1970 is dit verhaal heruitgegeven door J. Fijnvandraat, maar er is toen drastisch in de tekst gesnoeid: alle destijds als antisemitisch ervaren mopjes zijn geschrapt. Ook De Blécourt heeft interessante verhalen geschreven, vooral boeiend omdat de later wereldberoemde Johan Huizinga bij sommige van die verhalen tekeningen heeft gemaakt.

11. Vragen

Reker vraagt de zaal om 'mooie' woorden. Het woord 'sikkom' (bijna) wordt genoemd. Het is afkomstig van het Latijnse 'circum' (rondom).

Op de vraag waarom het Gronings minder lidwoorden heeft dan andere streektaalen (ligt dat aan de spreekwoordelijke Groninger zuinigheid?) antwoordt Reker dat dit per regio verschillend is. 'Op de bank' wordt afhankelijk van de streek zeer verschillend uitgesproken: op bank, op baank, op'e bank (Westerkwartier en omgeving Winsum, invloed van het Fries?), op't baanke (Oldambt), op de baanke (Veenkoloniën). Vooral Hogelandsters hebben een vreselijke hekel aan de stomme 'e', daarom wordt een woord als kazerne daar ook 'kazèrn'. Zo verklaart Reker de afkeer van onnodige lidwoorden, die immers ook een stomme e hebben: 'Kou stait noast sloot'.

Kinderen zeggen weleens 'dat wikkent en dat dukkent' (dat wil ik niet en dat doe ik niet). Is dat typisch Hogelandsters? Reker zegt dat het Gronings nog vrij veel werkwoorden kent waar de eerste en de derde persoon enkelvoud verschillende klinkers hebben. Het enige voorbeeld in het Engels is: I do, he does, maar het Gronings kent er meer: ik dou, doe duchst, hij dut; ik stoa, doe staist, hij stait, enz. Bij jongere sprekers van het Gronings heeft dit verschijnsel de neiging te verdwijnen. Zij zeggen: "ik dûh dat nait, wie dun'n dat nait", in plaats van 'dou' en 'doun'. Evenzo: 'ik stai' in plaats van 'ik stoa'.

Tenslotte vestigt Reker de aandacht op een door hem vervaardigde retrograde alfabetische lijst van familienamen die in 1947 in Groningen voorkwamen. 'Retrograde' wil zeggen 'van achteren naar voren', dus alle namen eindigend op -ma, -stra, -ga en dergelijke vind je hier bij elkaar.

12. Sluitering

Voorzitter Tersteeg bedankt dr. Siemon Reker voor zijn interessante uiteenzetting over het Gronings en de rol van Winsum daarin. Hij haalt een merkwaardige uitkomst van een onderzoek naar de waardering van de streektaal aan: naarmate onderwijzers zich op papier positiever uitlaten over streektaal, behandelen zij kinderen die dialect spreken negatiever. Hiermee sluit hij de vergadering.